

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut

Matis Leima

**Maareformi läbiviimine Võrumaa Misso ja Petserimaa Pankjavitsa valdades
1922-1940**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Professor Tiit Rosenberg

Tartu 2016

Sisukord

Sissejuhatus.....	1
--------------------------	----------

1. Agraarsuhete areng Eestis 1919. aastani ja maaseaduse vastuvõtmine

1.1. Maareformid.....	4
1.2. Suhtumine maareformi XX sajandil.....	4
1.3. Maaseaduse vastuvõtmine.....	5
1.4. Maaseadus.....	6
1.5. Maaseadust täiendavad seadused ja reformi täideviimise kord.....	7

2. Petserimaa erinevus ülejäänud Eesti Vabariigist

2.1. Petserimaa kujunemine.....	8
2.2. Petserimaa agraarolud.....	9
2.3. Petserimaalaste elatusalad ja haridusolud.....	10
2.4. Eesti Vabariigi püüdlused Petserimaa integreerimisel.....	11
2.5. Petserimaa ja Narva tagused vallad.....	11

3. Maareformi erinevus Petserimaal ja ülejäänud Eestis

3.1. Maareformi visioon ja õiguslikud alused uutes piirkondades.....	13
3.2. Maareform Petseri maakonnas.....	15
3.3. Maareform Võru maakonnas.....	16
3.4. Hinnanguid maareformile ja Petserimaal toimunule.....	17

4. Misso ja Pankjavitsa valdade etnilised olud ja neist tingitud probleemid.....19

5. Administratiivsed muutused Petseri- ja Võrumaal, Misso ja Pankjavitsa valdades 1920-1940

5.1. Administratiivsed muutused Petserimaal ja Pankjavitsa vallas.....	22
5.2. Administratiivsed muutused Võrumaal.....	23
5.3. Üleriigiline vallareform.....	23

6. Maareformi läbiviimine Misso ja Pankjavitsa valdades

6.1. Maareform Misso vallas.....	25
6.2. Maareform Pankjavitsa vallas.....	27
6.3. Tagasilöögid ja protestid reformi elluviimisel.....	28
6.4. Põllumajanduslik ja ühiskondlik edenemine maareformi tulemusena.....	29

7. Luhamaa nulgast maareformi ja omariikluse valguses

7.1. Kultuuriline ümberorienteerumine.....	31
7.2. Eneseteadvuse kasv.....	31

7.3. Uus koolimaja ja oma kirik.....	32
7.4 Luhamaa 1930. aastatel.....	33
Kokkuvõte.....	35
Allikad ja kasutatud kirjandus.....	37
Lühendid ja vanad mõõtühikud.....	43
Lisad: kaardid ja pildid.....	44
Summary.....	46
Lihtlitsents.....	48

Sissejuhatus

Maa üle on aegade jooksul võidelnud riigid, rahvad ja teised ühiskonna osad. Ümberkorraldusi omandisuhetes ja maakasutuses on ellu kutsutud lähtuvalt muutuvatest jõuvahekordadest, sotsiaalsetest ja poliitilistest normidest. Rohkete pöördeliste sündmuste sõlmpunkti sattumine tuleneb maa puhul selle paljudest tähendustest: juriidiliselt on see eelkõige omand, poliitiliselt võimu allikas, majanduslikult elatusvahend, põllumajanduslikult saagi allikas. Vähetähtis pole ka maa psühholoogiline ja sotsiaalne roll ning loomulikult tähendus elukeskkonnana.

Teema valiku põhjendus

1919. aasta maareform oli üks ulatuslikumaid ühiskondlik-majanduslikke ümberkorraldusi noores Eesti Vabariigis, puudutades ligi poolt kogu Eesti rahvast. Reformist said osa ka riigist ajalooliselt eraldi seisnud, kuid nüüd selle külge liidetud Narva tagused ja Petserimaa alad, teiste hulgas minu vanaisa koduküla Lõuna-Setomaal, Luhamaal. Olles lapsepõlves pigem Tartuga seotud, teadvustasin enda seto juuri alles kümmeaasta eest. Luhamaa ümbruse kohanimed ja isa-vanaisa jutud külaelust ning ajaloosündmustest jäid mulle aga kohe elavalt meelde. XX sajandite esimeste kümnendite kodulukku süvenesin esmakordselt 2010. aastal külakogukonnaga koos mängufilmi „Peko päiv“ tehes. Setode maausust rääkiva filmi aluseks olid Luhamaa ühe aktiivsema ühiskonnategelase Semjon Aasa mälestused enda lapsepõlvest, mis lisaks kohapeal arenenud sündmustikule puudutasid ka selle kauge maanurga rolli ja käekäiku suuremates ühiskondlikes protsessides.

Seto kultuuri huvilisena ja setode tänasele käekäigule kaasaajajana soovisin rohkem mõista Petserimaa majanduslikke ja olmelisi tingimusi, mitte üksnes kultuuri, sest ühiskonna toimimiseks peab valitsema tasakaal kõigi selle osade vahel. Suurema osa ajaloost elas Luhamaa setode kogukond Pankjavitse valla koosseisus, kuid pöördeliste protsesside tõttu 1920. aastate alguses sai sellest Misso valla osa ning on seda tänaseni. Nende valdade, valdade üle valitsevate maakondade ning kogu Eesti arengu tundmine sel ajastul on kahtlemata väga oluline mõistmaks väiksemas piirkonnas toimunut.

Töö eesmärk ja püstitatud küsimused

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk on uurida Eesti Vabariigis 1919. aastal maaseaduse vastuvõtmisega alanud maareformi teostumist ja laiemaid tagajärgi riigi ääremaal, vallatasandil. Näitevaldadeks valisin mitmeti vastandlikud, juba XIII sajandist eraldatud Pankjavitsa ja Misso naabervallad, millest esimene oli eestlaste jaoks võõra rahvaga võõras maa, kuid teine põline eestlastega asustatud ala. Pealegi asub nende valdade kokkupuutepunktis ümbrusest erinev Luhamaa nulk, mis on õigeuskliku ja läänekristliku maailma vahel justkui mudel Setomaast.

Esimene küsimusteriing puudutab üleriigilist maareformi koos seadusandluse ja aspektidega, mis kujundasid reformi erinevaks sisemaal ja uutes piirkondades riigi idapiiril. Teine suurem küsimusteriing käsitleb kagupiirkonna kultuurilisi ja etnilisi olusid. Need muutsid piirkonna integreerimise riigiga, sh agraarreformi teostamise mõnevõrra raskemaks, aga uurimisküsimusena huvitavaks. Kolmas küsimusteriing keskendub maareformi läbiviimisele ja tulemustele Misso ja Pankjavitsa valdades ning nende piirkondade (ka Võru- ja Petserimaaga) toimunud administratiivsetele muutustele. Neljandaks uurin maareformi ja omariikluse arengu valguses toimunud ühiskondlikke protsesse kahe valla piiril paiknevas Luhamaa nulgas¹.

Kasutatud allikad ja meetodid

Kesksete allikatena olen töös kasutanud peamiselt Riigiarhiivi, aga ka Ajalooarhiivi koondunud maareformiga seonduvaid dokumente. Olulised on ka Riigi Teatajas avaldatud Maaseadus ja selle täiendused, eriti uutesse piirkondadesse puutuv. Maareformi mahule ja olulisusele vaatamata on sellega kaasnenut väiksemate haldusüksuste tasandil vähe uuritud ja ääremaal – Petserimaal – toimunud on kajastatud põgusalt vaid maareformi üldkäsitluste raames. Käesolevas töös olen lähtunud eelkõige Misso ja Pankjavitsa piirkondi puudutava maareformi-alase teabe kokkukogumisest, korrastamisest ja temaatilisest esitamisest. Lisaks otseselt maareformi puudutavate materjalide kõrval pöörasin tähelepanu ka selle taustateguritele ning teistele ühiskondlikele protsessidele kõnealustes valdades.

¹ Nulk – Setomaal käibiv rahvapärane nimetus terviklikule piirkonnale, mis on üldiselt väikese valla suurusel. Setomaal on ajalooliselt 12 nulk: Irboska nulk, Koolina nulk, Mokornulk, Poloda nulk, Raakva nulk, Saatserinna nulk, Saurova nulk, Seeritsä nulk (ka Keera nulk ja Leega nulk), Tsätski nulk, Vaaksaarõ nulk, Üle-Pelska nulk, Luhamaa nulk.

Teema senine uurimisseis

Seni pole Petserimaal (ega selle osades) toimunud maareformile keskenduvat üldkäsitlust ilmunud. Madalamal tasandil maareformist (kihelkondades, valdades) on kirjutatud üliõpilastöid. Uuritud on Rapla² (Järvakandi, Keava, Kuusiku mõisa ja Rapla kirikumõisa) ja Tartu-Maarja³ (Vesneri, Kavastu, ja Luunja mõisad) kihelkondi. Valdadest on uuritud Sõmeru⁴, Rae⁵ ja Vana-Põltsamaa⁶ valdu. Leidub ka põhjalik Keava mõisa⁷ käsitlev töö.

Töös mainitakse sageli eestlasi ja setosid paralleelselt, mis ei tähenda, et setod poleks osa eestlastest. See eristus on vajalik, et teha vahet erinevate taustsüsteemide ja mentaliteediga kogukondade vahel. Paralleelselt esinevad ka mõisted Petserimaa ja Setomaa, mis küll ei kattu, sest setode asuala moodustab Petserimaast vaid enam-vähem kindlalt piiritletava lääneosa. Petserimaa mõiste prevaleerib konkreetselt piiritletud maakonda puudutavas tekstis ning terminit „Setomaa“ on kohane kasutada etnilisi ja kultuurilisi protsesse kirjeldades. Kõnealuste valdadega seotud dokumente uurides tuli läbisegi ette veel palju paralleelseid nimekujusid (Laura/Lavrõ, Pankjavitsa/Panikovitschi/Rootovo jne), millest kasutan töös püsivalt eestikeelseid kujusid. Sageliesineva „sisemaa“ all tuleb mõista Eesti Vabariigi territooriumi ilma Petseri maakonna ja Virumaa Narva taguste valdadeta.

² Piibar, Ülle. 2010. 1919. aasta maareform Rapla kihelkonna näitel. Magistritöö. Juhendaja dotsent Ago Pajur. Tartu Ülikool. Käsikiri.

³ Saaristu, Anu. 2009. 1919. aasta Maareformi läbiviimine Vesneri, Kavastu ja Luunja mõisas. Bakalaureusetöö. Juhendaja PhD Ülle Tarkainen. Tartu Ülikool. Käsikiri.

⁴ Kukk, Ülle. 2005. 1919. aasta maareform Virumaal Sõmeru vallas. Lõputöö. Juhendaja professor Tiit Rosenberg. Tartu Ülikool. Käsikiri.

⁵ Pilve, Eli. 2007. Eesti Vabariigi 1919. aasta maaseadus ja selle läbiviimine Rae vallas. Magistritöö. Juhendaja professor Raimo Pullat. Tallinna Ülikool. Käsikiri.

⁶ Tael, Kadri. 2013. 1919. aasta maareform Vana-Põltsamaa vallas. Magistritöö. Juhendaja professor Tiit Rosenberg. Tartu Ülikool. Käsikiri.

⁷ Piibar, Ülle. 2008. 1919. aasta maareform Eestis: Keava mõisa näitel. Bakalaureusetöö. Juhendaja PhD Maie Pihlamägi. Tallinna Ülikool. Käsikiri.

1. Agraarsuhete areng Eestis 1919. aastani ja maaseaduse vastuvõtmine

1.1. Maareformid

Maareformi mõistega saab kirjeldada väga laia valimit nähtusi. See on võrdlemisi interdistsiplinaarne teema, mille igakülgne uurimine nõuab ka interdistsiplinaarset lähenemist. Kõige enam on maareform olnud poliitilise käsitluse aineks, sest paljud majanduslikud küsimused on taandatud poliitilisteks. Olenevalt valitsuse rakendatud abinõude karmusest maaomanike suhtes on R. Barlow eristanud pehmet, ranget, karmi ja äärmuslikku reformi.⁸

Esimese puhul rakendab riik maaküsimuse teravnemise vältimiseks pehmeid abinõusid (nt vabatahtliku maakorralduse ergutamine). Range reform kujutab endast riigi avaliku kontrolli abil rendi alandamist või sunduslikku maakorraldust samas sundvõõrandamist läbi viimata. Karm reform nõuab valitsuselt suurt julgust ja võimekust, sest hõlmab maa võõrandamist ja väljajagamist peremajapidamiste huvidest lähtudes. Äärmuslik reform viiakse läbi kollektiviseerimise skeemi kohaselt ja seda iseloomustab ka vägivalda ulatuslik rakendamine.

Silmapaistvaimad reformid kipuvad olema need, kus olulisel kohal on maa ümberjagamine ja millega kaasneb endiste omanike võimu piiramine. Eesti 1919. aasta maareformile ja selle tulemustele on lähtuvalt ajalisest distantist või poliitilisest hoiakutest antud vastandlikke hinnanguid, kuid üldiselt liigitatakse seda karmide reformide hulka. Oma radikaalsuse tõttu on seda nimetatud isegi agraarrevolutsiooniks.⁹

1.2. Suhtumine maareformi XX sajandil

Talurahva maata ja vähese maaga kihtide maanälja lahendamise küsimus oli aktuaalne teema juba XIX sajandil, ning leidis osalise lahenduse 1849.-1856. aastate talurahvaseadustega, mis võimaldasid talusid päriseks osta. Igapäevase toimetulekuga tihedalt seotud maaküsimus ei hääbunud talurahva teadvusest ega ajakirjandusele huvi pakkuvate teemade ringist ning see tõusis taas teravamalt esiplaanile XX sajandi alguse sotsiaalse käärimise aegadel: 1905. ja 1917. aasta revolutsioonide käigus.

⁸ Rosenberg, T. 2013. Eesti 1919. aasta maareformi historiograafia. In: Rosenberg, Tiit. 2013. Künnivaod: uurimusi Eesti 18.-20. sajandi agraarajaloost. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 380.

⁹ Rosenberg, T. 2013, lk 380

Just 1917. aasta märtsis saavutatud rahvusliku autonoomia valguses võttis maa omandisuhete reformimise küsimus selgema kuju ja seda eelkõige poliitiliste erakondade programmides. Põhiseisukohad muudatuste vajalikkusest kattusid enamikul tollastest eesti rahvuslikest erakondadest, kuid konkreetsed küsimused, kellele anda maad ja kellelt seda võtta, tekitasid endiselt teravaid arutelusid. Selgelt kaalukaim uue agraarpoliitilise suuna vastane positsioon kuulus baltisaksa autoritele. Mõne aasta jooksul pärast 1919. aasta aprillis vastu võetud maaseadust vaibusid ajastuomased revolutsioonilised hoiakud maaküsimuse käsitlemisel ning valdavaks sai kainem ja statistikale tuginev analüüs maareformi käigu kohta. Jooksva statistika põhjal koostasid ülevaateid maareformi käigust eelkõige Põllutööministeeriumi ja Riigi Statistika Keskbüroo ametnikud.¹⁰ Baltisakslastele jäi vabariigi iseseisvusaastatel reformi peamise, aga ka kõige asjatundlikumate arvustajate roll.¹¹

Maareformi tulemuste põhjalikuma kokkuvõtte ja koguteose avaldamiseni enne Teist maailmasõda ei jõutudki ning uus sotsiaalpoliitiline olukord tühistas sisuliselt kõik reformi ellurakendamiseks tehtud pingutused.¹² Loogiliselt olid ka hinnangud kodanlikule maareformile teravalt kritiseerivad ning põllumajanduse sotsialismi tee suunamise suhtes toetavad. Teistsuguseid hinnanguid oli võimalik trüki avaldada vaid väliseestlastel, kuid nende näol oli allikate vähesuse tõttu tegemist rohkem nostalgilise tagasivaatega omariikluse aegsele suursaavutusele, mitte aga maareformi historiograafiat oluliselt täiendavate töödega.¹³ Hoiakute muutus ja huvi kasv maareformi vastu tekkis ajalooliselt sarnases olukorras, kui taasiseseisvumisprotsessi käigus mindi taas üle suurmajanditelt väikemajapidamistele.¹⁴ Ühelt poolt oli huvi praktiline, kuidas 1990. aastate alguses aktuaalset reformi juba varem läbi oli viidud, teisalt oli avanenud võimalus okupatsiooniaegsete hinnangute revideerimiseks.

1.3. Maaseaduse vastuvõtmine

Maaomand oli aastasadade jooksul koondunud väikese ning oma võõrast päritolu rõhutava grupi kätte. XIX sajandi keskpaigaks vastu võetud maasuhteid reguleerivad seadused ja kiirenev rahvusliku ärkamise protsess andsid tõuke talude päriseksostmisele. Maa

¹⁰ Rosenberg, T. 2013, lk 384

¹¹ Rosenberg, T. 2013, lk 387

¹² Rosenberg, T. 2013, lk 392

¹³ Rosenberg, T. 2013, lk 397

¹⁴ Rosenberg, T. 2013, lk 398

järkjärguline minek siinsete põliselanike omandusse kujutas endast esimest suurt murrangut maasuhetes pärast maa ristiusustamist XIII sajandil.

1919. aasta alguseks oli enamliku nõukogude Venemaa punaarmee vallutanud suurema osa Ida-Eestist, kuid vähem kui aasta vanune Eesti Vabariik suutis jaanuari esimeses pooles asuda vastupealetungile. 24. veebruaril kandis kindral Johan Laidoner Eesti Maanõukogule ette, et vaenlane on Eesti piiridest välja aetud.¹⁵ Konflikt kestis aga veel terve aasta ja kriitilisel hetkel valdava osa rahva ja eriti maatarahva toetuse võis noor riik endale tagada vaid maa andmisega rahvale. Asutav Kogu astus kokku 23. aprillil 1919 ning 10. oktoobril võeti vastu maaseadus. 10 aastat hiljem meenutas A. Anderkopp ajalehes Vaba Maa: „Ei olnud meie avalikus elus iseseisvuse päevil tormilisemaid ja raskemaid lahinguid inimeste vahel, kui võitluses maaseaduse vormi pärast. Siht oli üks, reform ise leidis pooldamist, teed selle lahendamiseks – nendes mindi lahku.“¹⁶

1.4. Maaseadus

Maaseaduse eesmärk oli luua riiklik maatagavara ja selleks määrati kindlaks riigile võõrandatav maa ja inventar, mille moodustasid kõik Eesti Vabariigi piires olevad mõisad ja maad Balti Eraseaduse 1864. aasta väljaande §597 põhjal.¹⁷ Selles punktis oli viis erandit, näiteks ei kuulunud võõrandamisele kirikumõisad, kloostrite, surnuaedade, linnade, maakondade, valdade jt asutuste mõisad ja maad. Võõrandatud mõisate metsade ja maapõue loodusvarade kohta märgiti, et need jäävad riigi omandusse ja jagamisele ei kuulu. Maaseaduses fikseeriti ka võõrandatava varandusega seotud õigused ja kohustused, võõrandatava maa ja inventari eest makstav tasu ning riikliku maatagavara tarvitamise kord. Maad anti seaduse §15 järgi põliseks (pärandatavalt), pikaajaliselt kuni 99-ks aastaks ja tähtajaliselt kuni 24-ks aastaks kasutada. Maa saamise väikemajapidamise tarbeks pidi kindlaks määrama maakonnavalitsus vallanõukogu ettepanekul ning maa saamise eelisjärjekorras olid „1) kodanikud, kes Eesti vabastussõjas iseäralikku vahvust on näidanud; 2) sõdurid, kes vabastussõja võitlustes vigastatud; 3) vabastussõjas langenud sõdurite perekonnad; 4) sõdurid, kes vabastussõjas tegevusest vaenlase vastu osa võtnud, silmas pidades tegevuse kestust“. Kehvematele maakasutajatele lubati seadusega anda riiklikku abi

¹⁵ *De facto* oli sellega juba 1. veebruariks hakkama saadud.

¹⁶ Vaba maa 25.10.1929

¹⁷ RT 1919 79/80: Maaseadus.

ehituste, inventari muretsemise ja maaparandustööde jaoks pikaajalise laenu näol, milleks nähti samas seaduses ette Maapanga loomist.

1.5. Maaseadust täiendavad seadused ja reformi täideviimise kord

Lisaks esimesele agraarsuhete üldjooni kindlaks määravale seadusele reguleeris maajagamist 16. juunil 1925 vastu võetud Riigimaade põliseks tarvitamiseks ja omandamiseks andmise seadus ning välja anti veel täiendavaid seadusi ja määrusi, näiteks Maaseaduse täiendamise (ja muutmise) seadused (1925, 1927, 1929).¹⁸ Maakorralduse seadus (4. märts 1926) puudutas eriti vanema maakorraldussüsteemi järgi toimivaid piirkondi ning määras ära hingemaade kruntimise ja ühismaade jagamise korra.

Maaseaduse ellurakendamise seisukohalt tähtsamaid dokumente oli aga 28. jaanuaril 1920 vastu võetud Maareformi teostamise määrus.¹⁹ Selle põhjal määras Põllutööministeerium igasse maakonda riigimaade ülema, kelle ülesanne oli varade ülevõtmine ja hilisem jagamine. Tema alluvusse määrati teatud arv instruktoreid ja juurde nõuandva asutusena maakonna maakorralduse nõukogu. Riigimaade ülemad juhindusid Põllutööministeeriumi Maakorralduse Peavalitsuse ja Riigimaade Valitsuse asjakohastest normatiivdokumentidest. Maade tegelikule ülevõtmisele asuti 1920. aasta kevadel. 1926. aastal asutati maakondadesse riigimaade korralduskomisjonid (1932. aastast maakorralduskomisjonid). Komisjoni alaline liige kogus maasoovijate kohta täiendavaid andmeid ja esitas need koos oma arvamusega komisjonile, kes kõige sobivamad kandidaadid välja valis ning tegi vastava ettepaneku Maakorralduse Ametile. Maasaajad kinnitas lõplikult põllutööminister.²⁰

¹⁸ Pool, T. J. 1993. Maauuendus Eestis ja selle tulemusi. Tartu: Tartu Ülikool, lk 10.

¹⁹ RT 1920 16/17: Maareformi teostamise määrus.

²⁰ Võru-, Valga- ja Petserimaa riigimaade ülem. 2016. [WWW] <https://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/EE-RA/type/fa/id/ERA.1553/search/0/petseri+maa-amet> (27.04.2016).

2. Petserimaa erinevus ülejäänud Eesti Vabariigist

Vabadussõja tulemusena liideti Eesti Vabariigi külge maa-ala, mis oli halduslikult muust Eestist üle tuhande aasta eraldi seisnud. Tulevase Petseri maakonna moodustasid XIX sajandil ja XX sajandi alguses Pihkva kubermangu, Pihkva maakonna Pankjavitsa (Panikovitši), Petseri, Lobodka (Slobodka), suurem osa Irboska ja väiksem osa Ostrovi maakonna Katšanovi vallast. Setode eluala oli sellest vaid üks osa²¹ ning maakonna elanikkonnas oli erandlikult ülekaalus riigi rahvusvähemus. 1922. a rahvaloenduse järgi oli maakonna 61 000 elanikust 64% venelased ja 32% eestlased, kellest omakorda üle kolmveerandi nimetas end setodeks. Lisaks elas maakonnas paar tuhat lätlast. Setod üldiselt tervitasid liitumist Eestiga. Kohalikule vene elanikkonnale ei meeldinud toimunud riikluse muutus, kuid uut võimu siiski aktsepteeriti.²²

2.1. Petserimaa kujunemine

Kui I aastatuhande teises pooles võis veel rääkida Kagu-Eesti alasid asustavast ühtsest etnosest, siis alates IX sajandist kujunema hakanud muistne asustus Irboskas muutis olukorda. Piirkonnas levis ristiusk ja slaavi mõjud ning sellise eraldatuse kinnistas lõplikult XIII sajandi läänemeremaade ristiusustamine, kui kujunes välja Pihkva vürstiriigi ja Mõõgavendade (Saksa) ordu vaheline piir. Irboska linnusele vastukaaluks rajati 1342. aastal Vastseliina ja Marienburgi (Aluksne) linnused, setode asuala muutus sagedaste konfliktide tallermaaks ning õigeuskliku ja läänekristliku maailma piir jäigastus.

Olulisemaid sündmusi paikkonna ajaloos on Petseri kloostri rajamine XV-XVI sajandil. Kloostrist sai Moskva ideoloogiline ja sõjaline tugipunkt läänepiiril. Kloostri juurde kujunes asula, mis kasvas aja jooksul linnaks. XX sajandi algul elas tulevase Petseri maakonna territooriumil umbes 60000 inimest. Setod pandi sageli kirja eestlaste või koguni venelastena. Nii elas ühe 1840. aastal koostatud teatise alusel Pihkva kubermangus kõigest 64 eestlast.²³

1897. aasta esimese ülevenemaalise rahvaloenduse tulemuste kohaselt elas Pihkva kreisis 17725 eestlast, kellest õigeusklikke oli 14085 ja luterlasi 3632. Selliste andmete põhjal eestlaste ja setode puhtalt religiooni põhjal eristamine pole aga kuigi usaldusväärne, liiatigi

²¹ Lõuna, K. 2003. Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920-1940. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 13.

²² Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki. 2016. [WWW]
http://www.estonica.org/et/Petserimaa_integreerimine_Eesti_Vabariiki/ (27.04.2016).

²³ Lõuna, K. 2003, lk 13

erines Pihkva kreis tulevases Petseri maakonnast. Üldine Petserimaa eestlaste/setode ja venelaste arvukuse suhe sajandivahetusel ja vabariigi koosseisus on 1:2.

Väitlused setode põlvnemise üle jätkuvad. Üldiselt ollakse nõus, et migratsioon Eestist vaadeldavale alale on toimunud läbi kogu ajaloolise aja ja kuni XIX sajandini assimileerusid migrandid seto kultuuri ja kommetega. Samuti ei eitata, et osa setosid pärineb põliselanikest. Vaidlusküsimuseks on pigem migratsiooni ulatus ja selle intensiivseim aeg.²⁴ Setod ise pidasid ennast XIX sajandi keskel maarahvaks, kes kummardab vene jumalat. Õigeusu välist külge täitsid setod suure hardusega, samas oli elementaarsetegi palvete ja kümne käsu tundmine haruldane. Takistuseks oli võõras keel. Ka segaabiellused tuli setode ja venelaste vahel ääretult harva ette. Motivatsioon venestumiseks puudus ilmselt seetõttu, et naabruses elanud venelastel ei olnud setodest kõrgemat sotsiaalset staatust ega ka arenenumat kultuuri. Keelelisel lähedusel eestlastega ei olnud kirjaoskamatu seto jaoks erilist kaalu.²⁵

2.2. Petserimaa agraarolud

Enne Petserimaa liitmist Eestiga olid kohalikud talupojad riigitalupojad. Riigile kuulunud mõisate haldamisega tegeles põhiliselt Petseri klooster, mille kasutada oligi enamik Petserimaa maavaldusi.²⁶ Talurahvaseaduste rakendumisega XIX sajandi teisel poolel ei saanud maaomanikuks üksiktalupoeg nagu Eesti- ja Liivimaal, vaid terve külakogukond, kes andis siis oma liikmetele maa kasutamiseks. Maad olid jagatud põldudeks ja sealt anti igale kasutajale oma riba.²⁷ Vastavalt muutustele talude liikmeskonnas jaotati maa külaelanike vahel iga kolme aasta tagant uuesti.²⁸ Keskmine talumaa oli jagatud 20-50 viiluks laiussega maksimaalselt neli meetrit, pikkusega sageli üle kilomeetri. Igal aastal künti need viilud keskele kokku, sinna kuhjus parem muld ja äärtesse tekkisid kraavid. 8-tiinulisest hingemaast sai nii kasutada vaid umbes 5,5 tiinu.²⁹ Ka ei olnud viilu omanikul suurt sõnaõigust põllukultuuri

²⁴ Lõuna, K. 2003, lk 14

²⁵ Lõuna, K. 2003, lk 15

²⁶ Lõuna, K. 2003, lk 16

²⁷ Lõuna, K. 2003, lk 17

²⁸ Kangro, B.; Uibopuu, V. (toim.). 1957. Meie maa – Eesti sõnas ja pildis IV: Lõuna-Eesti. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, lk 164.

²⁹ Lõuna, K. 2003, lk 17

valikul, see tuli sobitada ühiselt ja ühesuguselt.³⁰ Nii oli võimalik vaid ekstensiivne maakasutus.³¹

Maade kruntimisest olid huvitatud eelkõige väljarändajad, sest viiludena paikneva maa realiseerimine oli keerukas. 1906.-1907. aasta talurahvaseadusega said talupojad õiguse maa oma nimele kinnistada. Võimaluse korral püüti maid kruntida ühte tükki. Ootamatult ostetavaks-müüdavaks muutunud maaga algas spekulatsioon, mida Petserimaal oli siiski vähem kui mujal Venemaal. 1910.-1911. aastal loodi maakorralduskomisjonid, mis pidid jälgima, kuidas maid eraldatakse. Nähti ette maad täielikult kruntida ja külamaast eraldada, millega enne Eesti Vabariigi loomist ei jõutud kuigi kaugele³² – toonastel maamõõtjatel tuli sageli kapituleeruda harjumustesse tardunud külakogukondade tõelise konservatiivsuse ees.³³

2.3. Petserimaalaste elatusalad ja haridusolud

Petserimaalaste peamine elatusala oli põlluharimine, kuid majapidamised olid enamasti väikesed ja vähetootlikud, suurtalused oli vähe. Oluline elatusvahend järveäärsetes külates oli kalapüük.³⁴ Tsaariajal sundis maapuudus otsima alternatiivseid elatusvahendeid või mujale rändama – linnadesse, Siberisse, Volgamaale. Viljapuid kasvatati küllaltki palju, aga kuna nende eest suuremat ei hoolitsetud, siis oli saak väga väike. Võrreldes läänenaabritega peeti vähem veiseid ja rohkem lambaid. Metsa oli küllaltki palju, raha saadi ka seente ja marjade korjamisest, kaltsuvahetamisest, hobuseparistamisest, liikva³⁵ ja viina salakaubandusest. Kodulindudest peeti kanu ja parte. Lina kasvatamiseks oli piirkond ülisoodsus. Tööstust peaaegu ei olnud.³⁶ Peale põllumajanduse tegeldi tooraine hankimisega tööstusettevõtete jaoks, näiteks kaltsude, vanade kalosside, harjaste ja jõhvide varumisega Räpina paberivabriku kvaliteetpaberi tarbeks.³⁷ Kauplemisel pakuti vahetuskaubana savinõusid. Irboska kandis murdsid kohalikud talumehed alabastrit, millest valmistati kipsi. Ala, kus Petserimaa oli silmapaistvalt eesrindlik, oli mesindus. Silmapaistva mesilasperede arvu juures oli ka meesaak

³⁰ Kangro, B.; Uibopuu, V. (toim.). 1957, lk 164

³¹ Pool, T. J. 1993, lk 25

³² Lõuna, K. 2003, lk 17

³³ Kangro, B.; Uibopuu, V. (toim.). 1957, lk 164

³⁴ Lõuna, K. 2003, lk 17

³⁵ liikva – eeterpiiritus (Eesti etümoloogiasõnaraamat)

³⁶ Lõuna, K. 2003, lk 17

³⁷ Kangro, B.; Uibopuu, V. (toim.). 1957, lk 164

pere kohta võrreldes Eestiga väga kõrge ja tõusis 10 kg-ni pere kohta. Mesindust toetasid mesilaste rikkalikud toidulauad: maakasutussüsteemist tulenevad lillelised piiripeenrad põldude ja väikeste kruntide ümber.³⁸

Haridusolud olid Petserimaal Eesti halvimal, sealne koolivõrk oli tsaariajal ääretult vilets. Vähesed seto haritlased omandasid väga palju vene kultuurist ja seda oma rahvuse kaotamise hinnaga. Esimene rahvakool asutati Petserimaal alles 1832. aastal, 1871. aastal lisandus ministeeriumikool. Ka hariduse saamisel oli takistuseks võõras keel. Nii oli setode kirjaoskuse tase oli madal, 1885. aastal näiteks umbes 0,6-0,9%³⁹ võrreldes Eesti kubermangude 94,4% kirjaoskusega 1897. aasta rahvaloenduse andmetel.⁴⁰

2.4. Eesti Vabariigi püüdlused Petserimaa integreerimisel

Petserimaa kavakindla integreerimise alguseks võib pidada aastail 1920–1921 eksisteerinud maaüleva institutsiooni, mis teistes Eesti maakondades puudus. Maaülem Johannes Reintalu algatatud reformidega ühitati Petserimaa bürokraatiaaparaat üleriigilise ja teostati eestlastele-setodele soodne vallareform, mis suurendas nende tähtsust vallaomavalitsustes. Lisaks said elanikud endale perekonnanimes (sada aastat hiljem kui ülejäänud Eestis). Edasise integratsioonipoliitika aluseks oli siseminister Kaarel Eenpalu salajane direktiiv 1921. a juunist, mis nägi ette järkjärgulisi reforme. Keskvõim jälgis hoolikalt ametnikkonna lojaalsust ja keeleoskust, toetas eestimeelseid ajalehti, organisatsioone, vaimulikke. Pearõhk seati majandusele: teostati maareform, propageeriti ühistegevust, soodustati kaupade tootmist Eesti ja Euroopa turgudele. Riik maksis õpetajatele üle kolmandiku võrra suuremat töötasu kui mujal Eestis ja koolikohustuse täitmine sai üldiseks. Kirjaoskuse taset suudeti tõsta peaaegu kaks korda.⁴¹

2.5. Petserimaa ja Narva tagused vallad

Kolme Narva taguse vallaga sarnanes Petserimaa majanduslikult, kuna mõlemad olid Eesti emamaast mahajäänud ja sarnase iganenud maakasutussüsteemiga. Ka käsitles noor riik

³⁸ Kangro, B.; Uibopuu, V. (toim.). 1957, lk 165

³⁹ Lõuna, K. 2003, lk 17-18

⁴⁰ Statistikablogi: 130 aastat tagasi hakati loendama Eestimaa elanikke. 2016. [WWW] <https://statistikaamet.wordpress.com/2011/12/21/130-aastat-tagasi-hakati-loendama-eestimaa-elanikke/> (27.04.2016).

⁴¹ Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki. 2016. [WWW]

neid piirkondi koos, nt seadusandluse tasandil.⁴² Etniliselt ja kultuuriliselt oli Petserimaa aga ülejäänud Eestiga ühtsem, sest vaatamata ingerlaste hulgale (Narva valla 2799-st elanikust 24%) ja venelaste selgele domineerimisele (Narva vallas 63%, Kose valla 1310-st elanikust 91%, Skarjatina valla 3499-st elanikust 96%)⁴³ puudus Narva tagustes valdades Petserimaa setode moodi ajalooliselt püsiv ja elanikkonnas selgelt piiritletav pigem Eesti riigi poole hoidev rahvusgrupp. Seda rolli ei saanud marginaalne eestlaste kogukond täita (Narva vallas 13%, Kose vallas 9%, Skarjatina vallas 3%).⁴⁴ Mõlemad piirkonnad olid tugevalt ülerahvastatud, kuid erinevalt Petserimaast ei loodud Narva tagusest alast eraldi haldusüksust vaid integreerimine vabariiki viidi läbi Virumaa koosseisus.

⁴² RT 1920, 115/116: Seadus hingemaa jagamise seismapanemise kohta Eesti-Vene rahulepingu põhjal Eesti Vabariigi külge liidetud maakondades. RT 1922, 89: Maaseaduse laiendamise seadus Naroovataguste ja Petserimaa maaalade peale, jt

⁴³ Rosenberg, T. 2012. Maareformist Eesti Vabariigi Virumaa Narva-tagustes valdades. In: Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2012. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 129.

⁴⁴ Rosenberg, T. 2012, lk 129

3. Maareformi erinevus Petserimaal ja ülejäänud Eestis

Eestimaa ja Liivimaa olid Vene impeeriumi koosseisus ühed majanduslikult edukamad ja edumeelsemad piirkonnad. Siinsed põliselanikud tegid esimesed sammud põllumajanduse efektiivsemaks muutmise suunas talude päriseksostmise ja kruntimise näol juba XIX sajandil. Sarnaseid tendentse võis märgata ka idapoolsetel aladel, kuid 1919. aastaks, kui maaseadus Eesti Vabariigis vastu võeti, oli lähteolukord sisemaal ja vabariigiga liidetud piirkondades siiski üsna erinev.

3.1. Maareformi visioon ja õiguslikud alused uutes piirkondades

Esimese sammuna uute piirkondade agraarsel reformimisel võttis valitsus 18. jaanuaril 1920 vastu seaduse talumaade korraldamise kohta Petseri maakonnas, mis sedastas, et maakorraldus sünnib endise Vene riigi 29. mai 1911. aasta Maakorralduse seaduse järgi teatud muudatuste ja täiendustega.⁴⁵ Need hõlmasid endas üldiselt vene seaduses nimetatud organite kohustuste panemist vabariiklike institutsioonide (Põllutööministeeriumi ja Petseri maakonna ametnike) õlule.⁴⁶ Seejärel võeti 28. juulil 1920 vastu Seadus hingemaade jagamise seismapanemise kohta Eesti-Vene rahulepingu põhjal Eesti Vabariigi külge liidetud maakondades. Lühike ja konkreetne seadus lõpetas külakogukonna korrapärase hingemaade ümberjagamise ning määras parajasti maapidajad isikud maa eest vastutavateks kuni talude kruntiajamiseni põllutööministeeriumi poolt.⁴⁷ Sisemaal plaanitud maareformiga ühtsed põhimõtted kehtestati uutes piirkondades mõningat poleemikat⁴⁸ tekitanud 1922. aasta Maaseaduse laiendamise seadusega Narvova taguste ja Petserimaa maaalade peale. Peale nimetatud põhimõtte sisaldas seadus veel muudatusi ja täiendusi, millest ehk olulisemana võib mainida 75 tiinu piiri, millest väiksemad mõisad ja maad võõrandamisele ei kuulunud.⁴⁹

1921. aastal K. Pätsi valitsuse poolt heakskiidu leidnud Petserimaa olude korraldamiseks siseminister K. Eenpalu soovitatud meetmete hulgas nähti ette maareformi läbiviimist kiirendatud korras: „Et Petserimaa ennast põllumajanduslikult ära tasuda võib ainuüksi siis,

⁴⁵ RT 1920, 14/15: Seadus talumaade korraldamise kohta Petseri maakonnas.

⁴⁶ Puusep, P. 1923. Maakorraldus Petserimaal ja Narva tagusel maa-alal. In: Õigus nr 7, 1923, lk 172

⁴⁷ RT 1920, 115/116

⁴⁸ Postimees 3.03.1922

⁴⁹ RT 1922, 89

kui hingemaa pidamiselt talukohtade peale üle mindud, erakorraliselt rutata maade kruntiajamisega, missugune töö võiks siis kolme aasta jooksul lõpule viia.”⁵⁰

Maareformiga kiirustamise vajalikkuse nentimine ei aidanud aga hiiglasliku reformi Petserimaal teostamisele kuigivõrd kaasa. Kui siseminister Eenpalu lootuste kohaselt oleks pidanud 1924. aasta paiku maad juba krunditud olema, siis tegeldi sel ajal realselt alles maade võõrandamise juriidiliste aluste täpsustamisega: 1923. aastal avaldati Riigi Teatajas Põllutöoministeeriumi juhtnõõrid⁵¹ ja määrus⁵² uutes piirkondades võõrandatud maade ülevõtmiseks ja aasta hiljem muudeti nimetatud määrust veelkord.⁵³ Samal aastal tõdes P. Puusep, et „kui palju Maaseadusega Petserimaal ja Narva taga maad on võõrandatud ja kui palju maad väljaandmisele tuleb, on teadmata“.⁵⁴

Olulist selgust maareformi käiku tõi 1926. aasta maakorralduse seadus, mis reglementeeris üksikasjalikult hingemaade kruntiajamise, lapimaade korraldamise, ühismaade jagamise ja vahetamise, maade piiritlemise, teede rajamise ja krunditud maade kinnistamise.⁵⁵ Umbes selleks ajaks oli selgunud ka arvestatav hulk maid, mille endised omanikud olid isikud või kogukonnad väljastpoolt vabariigi territooriumi ning mis klassifitseeriti peremeheta maadeks. Nende tarvitamise seadus jõustus 1927. aastal ja lisaks peremeheta maade täpsele määratlemisele lubati seadusega nimetatud maatagavara kasutada eelkõige nende maaomanike hüvanguks, kelle maad riigipiiriga poolitati või sootuks riigi piirest välja jäid.⁵⁶

Kruntimise tulemusena koondatud hingemaad märgiti looduses kindlate piirimärkidega ning maade kohta valmistati plaanid. Sellise korralduse tulemused löid eeldused majapidamiste arenemiseks. Samal ajal maade kruntimisega toimus 1930. aastatel ka krunditud maade kinnistamine eraomandusse Kohtu- ja Siseministeeriumile alluva Petserimaa ja Narvataguste kinnisvarade kinnistuskomisjoni kaudu, mis kergendas majapidamise arendamiseks laenude

⁵⁰ K. Pätsi valitsuse poolt heakskiidu leidnud siseminister K. Eenpalu ettepanekud Petserimaa olude korraldamiseks 15.06.1921. In: Lõuna, Kalle. 2003. Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920-1940. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 153

⁵¹ RT 1923, 101: Põllutöoministeeriumi juhtnõõrid maaseaduse põhjal võõrandatud Naroovataguste ja Petserimaa maaalade ülevõtmiseks.

⁵² RT 1923, 101: Määrus maaseaduse Naroovataguste ja Petserimaa maaalade peale laiendamise seaduse põhjal võõrandatud maade riigile ülevõtmise kohta.

⁵³ RT 1924, 25/26: Määrus maaseaduse Naroovataguste ja Petserimaa maaalade peale laiendamise seaduse põhjal võõrandatud maade riigile ülevõtmise määruse muutmise kohta.

⁵⁴ Puusep, P. 1923, lk 174

⁵⁵ RT 1926, 23: Maakorralduse seadus.

⁵⁶ RT 1927, 54: Peremeheta maade tarvitamise seadus.

saamist.⁵⁷ Alus selleks pandi juba 1926. aastal uute piirkondade kinnisvarade kinnistamise seadusega⁵⁸, mida täiendati kolmel korral.⁵⁹ Kinnistuskomisjon likvideeriti 1935. aasta märtsis.⁶⁰

Ülaltoodust selgub, et maareformi soovitud kiirkorras elluviimine ei olnud objektiivsetel põhjustel võimalik ja aina uute asjaolude ilmnemisel pidid reformiga tegelevad ametkonnad ja valitsus esialgseid plaane muutma ja täiendama.

3.2. Maareform Petseri maakonnas

Petserimaal kuulus kruntimisele üldse 11795 kohta 130779,7 hektari maaga. Sellest oli Petserimaal enne maakorralduskomisjonide tööleasumist (1920. aastal) krunditud 1252 kohta (15156,9 ha ehk 11,5%) Vene valitsuse ajal ja 210 kohta (2620,3 ha ehk 2%) Saksa okupatsiooni ajal. Vahemikus 1920-26 kruntisid maakorralduskomisjonid 54993,1 hektarit 5555-ks talundiks (42%). 1927. aasta alguseks oli Petserimaal kruntimata maid 4298 kohta (50160,7 ha ehk 38,3%).⁶¹

Hingemaade kruntimise aegluse põhjuseks peeti talurahvapankade puudumist. Ühtlasi tuli reformi eeltööna praktiliselt kõik maad uuesti mõõta ja hinnata, kuna nende alade kohta puudus vajalik plaanimaterjal või polnud see Venemaalt kättesaadav.⁶² Maade kruntiajamise puhul oli olulisel kohal tööde tegemise kiirus, sest selle ootel langes tööviljakus, kuna maaharijad polnud kindlad, missugune maa-ala kellelegi jääb. Kus maa-alad juba kätte antud, seal võis märgata ennastsalgavat visa tööd: kaevati kraavi, lõhuti kive jne.⁶³

1920. aastatel tükeldati Petserimaal Kolossova, Ulitina, Rainova, Lüütja ja Lösokino mõisad. Erinevalt sisemaast oli võõrandamata jäetava osa suurus 75 hektarit ülejäänud Eesti 50 hektari asemel. Jagamisele tulnud maavaldusi oli väga vähe, maataotlejaid aga 40000. Paljud endised omanikud said maade „võõrandamisega“ seega enne riiki hakkama: keeldudele vaatamata oli

⁵⁷ Rosenberg, T. 2012, lk 138

⁵⁸ ERA.80.3.497: Petseri- ja Narvataguste maade kinnisvarade kinnistamise seadus.

⁵⁹ ERA.80.3.2371: Petseri ja Narvataguste maade kinnisvarade kinnistamise seaduse muutmise seadus; ERA.80.5.696: Petseri ja Narvataguste maade kinnistuskomisjoni tegevuse korraldamise dekreet; ERA.80.5.773: Petseri ja Narvataguste maade kinnistuskomisjoni tegevuse korraldamise dekreeti muutmise dekreet.

⁶⁰ ERA.80.5.911: Petseri ja Narvataguste maade kinnisvarade kinnistuskomisjoni tegevuse likvideerimise seadus (dekreet); ERA.80.5.970: Petseri ja Narvataguste maade kinnisvarade kinnistuskomisjoni tegevuse likvideerimise seaduse muutmise seadus (dekreet).

⁶¹ Janusson, J. 1928. Maareformi teostamine 1919-26. In: Eesti Statistika, märts 1927, lk 173

⁶² Rosenberg, T. 2012, lk 136

⁶³ Postimees 26.09.1925

osa omanikke paremad maad müünud või kinkinud oma lähedastele.⁶⁴ Järelejäänud üksikud suuremad maavaldused planeeriti ära 1925. aasta kevadel.⁶⁵ Nii läks maade võõrandamine Petserimaal mõneti eraalgatuslikku rada ja riiklikku maatagavara Petserimaa suuremate maaüksuste arvel seega palju suurendada ei saanud.⁶⁶

1925. aastal olid Petserimaa talud enamasti väga väikesed ega ulatunud isegi mitte üle 10 hektari. Rahvastiku tihedus Eestis oli 1922. aastal keskmiselt 23,3 inimest ruutkilomeetri kohta, Petserimaal aga 32,3 inimest. Nii tekitas elanike tihedam asustus Petserimaal teravama maakriisi kui sisemaal.⁶⁷

1932. aastaks oli maareformist teostatud 90%, krunditud oli ligikaudu 12000 talu. Maapuudus siiski säilis ja seda leevendasid vaid vähesed maaparandustööd ja uudismaa harimine. Maahind oli Petserimaal ülikõrge, mis põhjustas vabatahtlikku väljarändamist sisemaale ja Petserimaalaste integreerumist teiste eestlastega. Ka 1939. aastal oli kuni 10-hektarilistel taludel suur ülekaal. Võrreldes Eesti keskmise talu suurusega (23 hektarit), oli Petserimaa keskmise talu suurus kõigest 12 hektarit.⁶⁸

3.3. Maareform Võru maakonnas

Seevastu oldi Võrumaal juba 1925. aasta suveks maareformi teostamisega lõpusirgele jõutud (1920. aastal alustatud reformiga oldi juba 1921. aastaks poole peal). Rüütli- ja kroonumõisad olid planeeritud ja õigustatud maasoovijatele välja jagatud. Kirikumõisaid kasutati veel endistel alustel ja niikuinii oli suurem osa kirikumõisate maast oli koguduste kasutusse planeeritud. Ometi leidis kriitikat maajagamise kiirustamise suunas, kuna paljudele maasaajatele olevat krundid juba siis kätte jagatud, kui osa maasoovijaid veel sõjategevusega seotud. Samas oli suur osa mõisatest endiste omanike poolt hüljatud ja nende kiire ülevõtmine oli sellises olukorras lihtsalt ratsionaalne. Mõisate jagamine toimus suuremate lahkkelideta, kuigi esines proteste vallanõukogude otsuste vastu maasaajate osas. Üldse planeeriti Võrumaal 80 pea- ja 100 karjamõisa, millest said 4700 asundustalu ja käsitöökrunti.⁶⁹ 1923.

⁶⁴ Lõuna, K. 2003, lk 37-38

⁶⁵ Postimees 26.09.1925

⁶⁶ Päewaleht 25.07.1925

⁶⁷ Lõuna, K. 2003, lk 38

⁶⁸ Lõuna, K. 2003, lk 41-42

⁶⁹ Päewaleht 25.07.1925

aastal rajati 360 elumaja ja 375 lauta, ehituse jaoks saadi riigi käest 41 miljonit marka laenu.⁷⁰ Võrumaal jäi riigi kasutada kolm mõisa: Sõmerpalu, Vana-Antsla ja Moisekatsi (Mooste). Üldiselt oli põhjuseks edumeelne ja kvaliteetne karjakasvatus ning maaparandusega seotud ettevõtmised.⁷¹

3.4. Hinnanguid maareformile ja Petserimaal toimunule

1928. aasta 24. veebruaril kirjutab Riigikogu läkituses Eesti vabariigi rahvale Konstantin Päts: „Suur maareform on peajoontes teostatud. Ta teostamine polnud raskusteta. Nii mõnegi haava lõi ta, kuid avas tuhandetele paremad elulootused. Ta peab saama jõuallikaks ja jõuvahekordade tervendajaks kogu maale. Ta lõplik teostamine nõuab veel palju ohvreid üldsuselt. Tuleb teha veel palju rasket tööd uutel asunikkudel, kuid ei ole enam neid, kes julgeksid tõendada, et põliselt põlduhariv Eesti rahvas ei suudaks viia suurt maareformi soovitava lõpule ja et selle reformi lõpptulemusena jääks maa vaesemaks ja rahvas kängu.“

Maaseaduse vastuvõtmise kümnenda aastapäeva paiku ilmus Eesti ajakirjanduses ridamisi tagasivaateid ja hinnanguid toimunud uuendustele. Riigikogu läkituse pateetilise stiili kõrval esines ka sootuks pragmaatilisemaid ülevaateid maareformi käigust ja veel lõpule viimata tegemistest. 25. oktoobri Päevaleht kajastas üksikasjalikult põllutööminister August Keremi aruandmist riigikogu maakomisjonis.⁷² Peamisteks murekohtadeks oli asundustalude kiirema müügi vajadus ja vahekordade lahendamine maa endiste omanikega.

Sootuks negatiivse pildi puudulikust progressist seoses maareformiga Petserimaal maalis riigikogu liige August Usai oma ettekandes 5. veebruaril 1930 tõdedes, et maareformist polnud kasu Petserimaa rahvale vaid ainult notarile, „kes ööl ja päeval koostas kõiksugu ostu-müügi lepinguid, ja muidugi fiktiivseid“, pidades silmas suuruse poolest võõrandamisele kuuluvate maade kiiret tükeldamist sugulaste vahel enne, kui vastavad instantsid said maade riigistamisega algust teha.⁷³ Asjade sellises käigus süüdistab ta Riigikogu aeglast tegutsemist ja seaduse Riigi Teatajas avaldamisega viivitamist: „Maaseadus viibis Riigikogus, ja selle aja jooksul, kui maaseadust vastu võeti, oskasid eraomanikud likvideerida maa-alad nende normide piirideni, mis enam võõrandamisele ei tulnud. [...] Väga huvitav oli muu seas nähtus,

⁷⁰ Reimann, N. (toim.). 2004. Võromaa kodolugu. Võru: Võru Instituut, lk 47.

⁷¹ Päevaleht 25.07.1925

⁷² Päevaleht 25.10.1929

⁷³ Riigikogu IV koosseis: täielikud protokollid: III istungjärk: protokoll nr. 30. Riigikogu 1930.

et pärast seda, kui seadus Riigikogus vastu võeti, ilmus see alles paari kuu pärast Riigi Teatajas, sest eraomanikud ei suutnud kõiki neid fiktiivlepinguid läbi viia ja nähtavasti oodati niikaua... Selle aja jooksul muidugi viidi see kodune likvideerimine läbi, ja siis ilmus lõpuks Riigi Teatajas ka Petserimaa maaseadus.“ Veel heidab ta ette hoolimatust Petserimaa suhtes seoses hädavajalike maamõõtjate äraakutsumisega sisemaale, peremeesteta maade seaduse hilist vastuvõtmist ja maade kinnistamisega viivitamist, mistõttu ei saanud sealsed maapidajad laenu kõige olulisemast selleks mõeldud asutusest – Maapangast – ja olid sunnitud nõustuma lühiajaliste ja väga ebasoodsatel tingimustel pakutud väikelaenudega. Olukorra parandamiseks saadeti kümme aastat pärast maaseaduse vastuvõtmist Petserimaale Maapanga ametnik, kes laenuküsimuses kohaliku rahva teavitamisega tegeles.

Selline maaseaduse teostamine jätnud Petserimaa väikemaapidajate hinge suure kibedustunde.

4. Misso ja Pankjavitsa valdade etnilised olud ja neist tingitud probleemid

Ajalooline Liivimaa ja Pihkvamaa piir Eesti kagunurgas, mis 1917. aasta autonoomiaseadusega kinnitati pole sugugi etniline piir. Nimelt jäi Petserimaa näol piirist itta märkimisväärne eesti/seto-vene segaasustusega ala.⁷⁴ Nii ei saa ühelegi piiritõmbajale ette heita subjektiivsust ja ülekohut: eestlased on paigutanud piirijoone ümber kõigi eesti (seto) külade hõlmates ka vene asustust (1920) ning lähemas ajaloos vastupidi (1944). Märksa selgem on olukord aga piirkonnas, kus Riia-Pihkva kivitee jõuab Võrumaalt Petserimaale (Liivimaalt Pihkvamaale). Pärast Petserimaa ühendamist Eesti Vabariigiga jõudnuks teeline niimoodi Misso vallast Pankjavitsa valda ning võib öelda, selgelt eestlastega asustatud piirkonnast venelaste asualale.

1922. aasta rahvaloenduse andmetel 2010 elanikuga Misso vald on etniliselt ühtlaselt eestlastega asustatud, kuid märksa rahvarohkem Pankjavitsa vald (ilma Laura piirkonnata 4792 elanikku) polnud seda kuni 1922. aastani sugugi. Muidu suure venelaste ülekaaluga Pankjavitsa valla lääneserva moodustas Luhamaa nulgana tuntud setode asuala ning valla lõunaosas domineeris lätlastega asustatud Laura piirkond.

Luhamaa nulka määratletigi „Panikowitsa walla seto küladena“, mida oli kokku 17, lisaks eesti asunike talud 846 elanikuga. Geograafiliselt on need seto külad ülejäänud Setomaast alati eraldi seisnud, mistõttu sihiga moodustada etniliselt ühtsed haldusüksused osutus kõige otstarbekamaks liita Luhamaa setode asuala läänes asuva Misso vallaga ning seega ühtlasi hoopis uue maakonnaga. 1921. aastal toimunud arutus oli kaalukaks argumendiks ka Misso vallamaja suurem lähedus võrreldes Petserimaa eesti valdadega ning kerge ligipääs Luhamaalt sinna mööda suurt Riia-Pihkva kiviteed.⁷⁵

Laura piirkonnaks loeti Pankjavitsa valla lõunaosa 70 küla 5283 elanikuga, sh 305 eestlast, 3295 venelast, 1676 lätlast ja 7 sakslast. Elanikud olid kõik põlluharijad ja majanduslikult õige jõukad.⁷⁶ Kavandatud Laura valla piirid ei hõlmanud aga sugugi kogu sealset lätlaste asustust. Sellest põhja poole, Pankjavitsa valla tuumikalale jäi veel 990 lätlast ning naabruses Misso valda 53 lätlast.⁷⁷ Arvestatav majanduslikult ja kultuuriliselt eesrindlik lätlaste vähemus

⁷⁴ Markus, E. 1936. Rahvused Petserimaal (kaart). Tartu, Õpetatud Eesti Selts.

⁷⁵ ERA.13.1.16: Materjalid Petseri maakonna valdade administratiivpiiride muutmise kohta.

⁷⁶ Lõuna, K. 2003, lk 42

⁷⁷ ERA.957.11.440: Kirjavahetus Eesti Vabariigi valitsuse, Eesti esindusega Lätis ja kohaliku Läti esindusega Eesti - Läti piiri, Panikovitši valla, Laura alevi ja Ruhnu saare küsimustes.

(31,7%) polnud aga üksmeelselt rahul oma administratiivse kuuluvusega. Sellest annab tunnistust Läti ajalehes Brihwa Zeme 1921. aasta mais avaldatud kaebekiri „Laura-Lavrõ koloniist“, mille elanikud väitsid end olevat juba 10 kuud Eesti okupatsioonivõimude all ning pöördusid Läti valitsevate ringkondade poole palvega liita end Läti Vabariigi külge naabruses paikneva Kalnapededsi (Scharlottenburgi) valla kaudu.⁷⁸ Eesti võime süüdistati vilja ja loomade rekvireerimises ja rahvusvähemuste diskrimineerimises. Lätlaste osakaal Laura kihelkonnas väideti olevat 68% (venelasi 30% ja eestlasi 2%) ning selle põhjal avaldati lootust, et võimaliku referendumi tulemus oleks ülisoodne 98% Lätiga ühinemise poolt. Petseri maaülem Johannes Reinthali majanduslikult pragmaatiline seisukoht selles küsimuses selgub tema Siseministeeriumile saadetud salajases kirjas: „Laura asunduse andmine Latvijale meie riigi huvides sugugi soovitatav ei ole. Laura ümbruses on väga head põllumaad, alevikus elav kaubandus, ümbruses palju head metsa. Laura asunduse Latvijale andmise puhul kaotaks Petseri maakond peaaegu kõik oma metsad ja kõige paremad maksuallikad.“ Majanduslikult oli Laura piirkonnast omaette valla moodustamine igati põhjendatud, kuna maa, rahvahulga ja põllumajandusliku inventari osas oli see osa ülejäänud Pankjavitsa vallaga täiesti võrdväärne.⁷⁹

Pankjavitsa valla tuumiku moodustas aga nn Rootovo piirkond 110 küla 5748 elanikuga, sh 815 eestlast, 4046 venelast, 878 lätlast ja 15 sakslast. Ka selle piirkonna elanikud tegelesid enamuses põlluharimisega, olles majanduslikult jõukad.⁸⁰ Võrreldes muu Petserimaaga oli suurtalude hulk Pankjavitsa vallas kõrge. Oluline keskus oli 1877. aastal rajatud Pankjavitsa püha Nikolai kirik (rajatud 1871. aastal põlenud kiriku asemele), Laura piirkonnal oli oma luterlik kirik ja kool. Pankjavitsa kogudus oli eesti/seto-vene kogudus.⁸¹

Sotsiaalsed pinged Pankjavitsa vallas ei olnud tingitud mitte üksnes Laura piirkonna etnilistest iseärasustest ja majanduslikust edust, vaid ka Pankjavitsa koguduse rahvuslikust koosseisust. Eestlasi (setosid) ja venelasi oli koguduses võrdselt ning 1921. aastal seati kummalegi rahvusele sisse omas keeles oma kirikuteenistuse kord. Eestlaste rahvarohkel teenistusel käis abiks vabatahtlik kirikukoor Luhamaalt, vene koor nõudis aga abi eest kirikult 40000 marka

⁷⁸ ERA.957.11.440

⁷⁹ ERA.1622.1.506: Kirjavahetus Eesti Vabariigi valitsuse, Eesti esindusega Lätis ja kohaliku Läti esindusega Eesti Transkaukaasia Dominioni proklamatsioonid ja iseseisvuse manifest. Kirjavahetus poliitilistes ja rahalistes küsimustes. Statistilised andmed Pankjavitsa ja Laura valdade elanike ning nende varade kohta.

⁸⁰ ERA.13.1.16

⁸¹ EAA.1655.3.553: Toimik Pankjavitsa Eesti koguduse kohta.

aastamaksu ning teenistuste ajal täitnud inimesed vaid veerandi ruumi mahutavusest. Kirik ei suutnud aga sellistele nõudmistele vastu tulla, mistõttu hakkas vene koor streikima ja süüdistas kirikut Luhamaa koori eelistamises. Kiriku preester Aleksander Swerew kirjutas murega Õigeusu Kiriku Sinodile, paludes uueks kõstriks mõlema keele ja koorilaulu tundjat inimest, kes lahkkelid koguduses kaotaks.⁸² 1934. aasta koguduste reformiga moodustati kaks eraldi kogudust: eestikeelne Nikolai ja venekeelne Kolmainu Jumala kogudus, kuid pingeid eri rahvuste vahel see ei leevendanud.⁸³

Vaatamata mitme rahva koosseksisteerimisele Pankjavitsa vallas ei ole erilisi märke suurel määral etnoste segunemisest. Paika peab üldine arusaam seto ja vene külade eraldatusest ja selgete piiridega üksteise kõrval elamisest. 1934. aasta märtsis Päevalehes ilmunud artiklis toob E. Markus muudest Petserimaa osadest välja hoopis teistsuguseid tendentse. Käinud 1933. aasta suvel läbi Eesti-Vene piiriala puutus autor kokku seto külade venestumisega Irboska lähedal (Kuusenitsa, Saptjä jt) ning peab Luhamaa teistest setode asualadest eraldumise põhjuseks just vahepealsete külade venestumist varasemal ajal. Leidus ka tänu ümbritsevatele seto küladele setostunud vene külasid (Uusvada).⁸⁴

Kirjeldatud rahvuste paiknemine ning majanduslikud ja sotsiaalsed vastuolud tingisid lõpuks paljurahvuselise Pankjavitsa valla tükeldamise. Tulevaste valdade etniline ühtsust oli lisaks sotsiaalsete pingete maandamisele tähtis ka asjaajamise paremaks sujumiseks.

⁸² EAA.1655.3.553

⁸³ Lõuna, K. 2003, lk 111-112

⁸⁴ Päevaleht 4.03.1934

5. Administratiivsed muutused Petseri- ja Võrumaal, Misso ja Pankjavitsa valdades 1920-1940

5.1. Administratiivsed muutused Petserimaal ja Pankjavitsa vallas

Käesolevas töös tähelepanu all olevate piirkondade jaoks suurimad administratiivsed muutused leidsid aset iseseisva Eesti riigi algusaastatel alates Tartu rahu sõlmimisest 1920. Kuni 1922. aastani oli Petserimaal neli valda: Lobodka, Petseri, Pankjavitsa ja Irboska.⁸⁵ 2. märtsil 1921 algatas Petseri maaülem liiga suurte ja asjaajamist raskendavate vallapiiride tõttu uute valdade moodustamise arutelu, kusjuures uued vallad pidid moodustuma rahvuspõhiselt, jääma suurusesse 4000-5000 elanikku ning saama keskuseks mõne elavama koha, näiteks kirikuküla.⁸⁶ Reformi otseste läbiviijate seas olnud Samuel Sommer ja Villem Ernits korraldasid rahvakoosolekuid, kus selgitasid uute valdade loomise tarvilikkust.⁸⁷

23. mail 1922 esitatud ja sama aasta 1. septembril jõustunud siseministri määruse järgi moodustati Petserimaa neljast vallast 11 valda⁸⁸, neist 3 puhast seto valda (Mikitamäe, Järvesuu, Obinita) ja 2 seto enamusega valda (Vilo, Satserinna) ning 3 puhast vene valda (Irboska, Kulje, Senno) ja 3 vene enamusega valda (Petseri, Laura, Rootova).⁸⁹

Pankjavitsa vallast lahutati vähemusrahvuste poolest kaalukad osad: kolmandiku ulatuses lätlastega asustatud Laura (1922. aastast omaette vald) ja setodega asustatud Luhamaa, mis liideti Võrumaa Misso vallaga (vt lisa 1). Riigi teatajas 27. mail avaldatud 11 uue valla piirikirjeldustesse oli aga eksikombel jäänud Šabino küla, mis pidi koos ülejäänud Luhamaa nulgaga Misso valla koosseisu minema. Nimetatud küla liideti Misso vallaga hiljem, 1. juulil 1923.⁹⁰ Ajaleht Kaja teatab 11. novembril 1922, et Luhamaast on üks osa Misso ja teine osa Vastseliina külge liidetud⁹¹; sama kirjutab 23. novembri Päevaleht⁹², kuid Vastseliina külge liitmisest on need ka ainsad teated. Märkimisväärseid piirimuutusi see otsus kaasa ei toonud.

⁸⁵ Hurt, J. 1919. Setukeste elukohad ja arv. Tallinn: Ülemjuhataja staabi kirjastus, lk xvii.

⁸⁶ ERA.13.1.16

⁸⁷ Lõuna, K. 2003, lk 64

⁸⁸ RT 1922, 68/69: Siseministri määrus Petserimaa valdade arvu ja nende piiride kindlaksmääramise kohta.

⁸⁹ Lõuna, K. 2003, lk 65

⁹⁰ ERA.1356.2.378: Petseri Maakonnanoõukogu ja Petseri Maavalitsuse kaebus siseministri otsusele Petserimaa Senno ja Satserinna valdade vahelise piiri muutmise keeldumise ja Shabino küla Petseri maakonna Pankjavitsa valla piiridest Võru maakonna Misso valla külge liitmise kohta.

⁹¹ Kaja 11.11.1922

⁹² Päevaleht 23.11.1922

Vaatamata administratiivpiiride muutusele jäi Luhamaa koos teiste seto aladega Petseri rahukohtunike tööpiirkonda.⁹³

Osa Eesti rahvuslasi Petserimaa vallareform ei rahuldanud, see olevat olnud liialt leebe ja võimaldavat jätkata setode venestamist, sest maakonnavalitsuses säilis venelaste ülekaal. 1922. aastal tuldi välja hoopis Petseri maakonna kaotamise plaanidega. Nähti ette ühineda Võrumaaga, kuna Petserimaad olevat raske eriüksusena ülal pidada, Petseri kui maakonnalinn olevat liialt piiri lähedal, riikilike huvide seisukohalt polnud maakonnal ajaloolist iga ning ühendamise korral ei saanuks venemeelsed võimumehed tagurliku poliitikaga jätkata. Sellise liitumise poolt oli vaid Mikitamäe vallanõukogu ja keeruline uus haldusüksus jäi sündimata.⁹⁴

5.2. Administratiivsed muutused Võrumaal

Erinevalt Valga ja Petseri maakondadest, mis loodi haldusüksustena seoses omariiklusega, oli Võrumaa oma piirides juba võrdlemisi kaua eksisteerinud. 1783. aastal kehtestatud asehalduskorraga loodud Võru maakonnast lahutati 1920. aastal osad Hargla ja Karula kihelkondadest ning liideti värske Valga maakonnaga.⁹⁵ 1920. aastal oli ka Orava vallas arutluse all küsimus, kas liituda Petserimaaga, sest maakonnakeskusena oleks Petseri Võrust lähemal olnud. Petseri eestlaste meelehärmiks lükkas vallanõukogu ettepaneku tagasi. Küllaltki jõuka ja eestlastega asustatud valla vabatahtlik liitumine valdavalt muukeelse ja vaese maakonnaga poleks siiski reaalne olnud.⁹⁶ 1925. aastal viidi Rápina kihelkonna Meeksi vald Tartumaa alla.⁹⁷

5.3. Üleriigiline vallareform

1934. aasta rahvaloenduse andmete põhjal hakkas kuju võtma uus üleriigiline omavalitsusi optimeeriv haldusreform, mis teostus 1939. aastal. 369st vallast sai 248 valda (vt lisa 2). Petserimaa valdade arv ei muutunud, kuid võrdlemisi sirged vallapiirid täpsustusid; paljud nimed eestistati: Mikitamäest sai Mäe, Kuljest Kalda, Satserinnast Saatse, Obinitsast Meremäe, Irboskast Linnuse. Pankjavitsast/Panikovitsast (Rootovost) sai Roodva vald ning

⁹³ Päewaleht 20.09.1922

⁹⁴ Lõuna, K. 2003, lk 65

⁹⁵ Reimann, N. (toim.), lk 47

⁹⁶ Lõuna, K. 2003, lk 64

⁹⁷ Reimann, N. (toim.). 2004, lk 47

Laura muudeti Lõuna vallaks.⁹⁸ Lõuna vallale liideti ka Roodva valla edelanurgast Litšnikovo, Tarantajevo, Slizujevo ja Gorbunovo külad.⁹⁹

Võrumaa 42st vallast jäi reformi tagajärjel alles 26 ja muutus maakonnapiir.¹⁰⁰ Ahja ja Vastse-Otepää enklaavid likvideeriti: esimene liideti Mooste (Moisekatsi) vallaga ja teine Valgjärve vallaga. Osa Misso valla läänealadest läks Ruusmäele ja maadevahetusi toimus ka Vastseliina vallaga.¹⁰¹ Viimased muutused toimusid 1940. aastal, kui Misso vallast liideti 17 talu ja Ruusmäelt 2 talu Vastseliina vallaga nii, et otstarbetult kolme valla vahel jagunenud Tsiistre algkooli kooliringkond nüüd ühe valla alla läks.¹⁰²

Misso ja Pankjavitsa valdade arengu võrdlemisel ei tohiks aga puhtalt ajaloolise administratiivse jaotuse põhjal tekkida ettekujutust, justkui oleks esimese puhul tegu kultuuriliste metropolidega tihedalt läviva edumeelse vallaga idapoolse majanduslikult mahajäänud ja kultuuritu Pankjavitsa kõrval. Mõlemad piirkonnad on läbi aegade olnud ääremaa rollis ja seega kiiretest arengutest (nt rahvusliku ärkamisaja kultuurilised ilmingud, hariduslikud võimalused) pisut eemal. Ka sõjad on neid naaberpiirkondi ühtmoodi laastanud.

⁹⁸ Kriiska, A. jt. 2006. Eesti ajaloo atlas. Tallinn: Avita, lk 108-109.

⁹⁹ RT 1938, 87: Vabariigi Presidendi otsus nr 88.

¹⁰⁰ Reimann, N. (toim.). 2004, lk 47

¹⁰¹ Kriiska, A. jt. 2006, lk 108-109

¹⁰² ERA.40.1.6034: Kirjavahetus Misso, Ruusmäe ja Vastseliina valdade piiride muutmise küsimuses.

6. Maareformi läbiviimine Misso ja Pankjavitsa valdades

6.1. Maareform Misso vallas

Ajaloolisele Võrumaale kuulunud Vastseliina kihelkonnas paiknes 8 mõisa – 1 kirikumõis ning 6 rüütlimõisast peamõisa koos 1 kõrvalmõisaga. Sellele lisandus 6 karjamõisa.¹⁰³ Enne mõisate ja maade riigile võõrandamist oli Misso vallas üks mõis, 1926. aastal saksa kodakondsuse saanud Reinhold Liphartile kuuluv Illingeni ehk Misso mõis. See tekkis Vastseliina mõisa kuueks jagamisel 1840. aastate algul.¹⁰⁴ Mõisasüda oli tagasihoidlik ja koosnes väikesest telliskividest elamust ja kõrvalhoonetest (ait-kuivati, kõrts; vt lisa 3).¹⁰⁵

Esimene samm maareformi elluviimiseks Misso vallas tehti 1919. aasta 20. juunil, kui Põllutöoministeeriumi esindaja A. Peterson koos Võru Maakonna valitsuse esindaja H. Grünbergi ja Misso vallanõukogu esindaja Fr. Põlluga Misso mõisa revideerisid.¹⁰⁶ Mõisa omanikku Reinhold Lipharti ega tema volitajat juures ei viibinud. Kindlaks määrati mõisa alla kuuluva põllu-, heina-, karja-, metsa- ja kõlbmatu maa suurus, mõisa juurde kuuluvad hooned. Misso kontrollkomisjoni korraldusel renditi mõisa põld välja endistele mõisatöölisele ja teistele maata inimestele ning võeti vastu otsus mõis riigi valitsemise alla võtta. Esimesel võimalusel tuli Misso mõis taludeks mõõta ja välja jagada.

Misso mõis riigistati 13. mail 1920. aastal.¹⁰⁷ Mõisale kuulus kokku 4552,5 riia vakamaa suurune ala (põllumajanduseks kõlbuliku maaga 3340,22 riia vakamaad).¹⁰⁸ Ülevõtmine toimus Misso mõisas ja riigistamise vormistasid Võru riigimaade ülema asemik R. Kõlu, Vastseliina VIII riigimaade ringkonna valitseja H. Grünberg, Misso valla mõisamaade kontrollkomisjoni esindaja J. Lõhmus ja mõisaomaniku voliniku volinik P. Tedderson, kes protesteeris odava hindamise pärast.¹⁰⁹

1927. aasta oktoobris pöördus aasta varem Saksa kodakondsuse saanud ja Müncheni-lähedasse väikelinna kolinud Liphart volitaja kaudu Vabariigi Valitsuse poole, esitades

¹⁰³ Portaal „Eesti mõisad“. 2016. [WWW] <http://www.mois.ee/kihel/vliina.shtml> (27.04.2016).

¹⁰⁴ Rosenberg, T. 2009. Mõisad Setomaa piiril: Vastseliina ja Räpina kihelkond. In: Valk, H. jt. 2009. Setomaa 2. Tartu, lk 458

¹⁰⁵ Misso mõis – muinsuskaitseameti digiteeritud arhivaalid. 2016. [WWW] <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=1344> (27.04.2016).

¹⁰⁶ ERA.62.1.516: Riigistatud ja hoolekandemõisate valitsemise eritoimikud: Misso mõis.

¹⁰⁷ ERA.58.4.2667: Mõisate likvideerimise dokumendid: Misso mõis.

¹⁰⁸ ERA.39.2.878: Mõisadest planeeritud maade hindamise toimikud: Misso mõis.

¹⁰⁹ ERA.58.4.2668: Mõisate likvideerimise dokumendid: Misso mõis.

omapoolse nägemuse talle kuulunud riigistatud mõisate (Raadi ja Maramaa Tartumaal, Vastseliina, Vana-Roosa, Misso, Orava, Loosi, Lasva ja Põhu Võrumaal) kompenseerimisest.¹¹⁰ Palvega oli kaasas Riigi Kinnisvarade Maksuameti tunnistus mõisate väärtusest ja suurusest. Ühtlasi rõhutas Liphart enda teeneid Raadi mõisas olevate kunstiväärtuste kinkimisel sealsele Eesti Rahva Muuseumile. Palves nõuti tasu väljamaksmist sularahas, Liphartile ja tema kaheksale lapsele kokku üheksa 50 hektarilist asunikukohta riiklikust maatagavarast omal valikul ja neli endise Raadi mõisa krunti Tartu linnas. Paar kuud hiljem vähendas Liphart nõudmisi 35 hektarile krundi kohta ja oli nõus ühest linnakrundist loobuma. Lõplik kokkulepe sõlmiti alles 21. jaanuaril 1930 ja selle tingimused hõlmasid endas mõisate eest pantkirjadega 20 aasta jooksul tasumises, kusjuures riik maksis viivituse eest (1919-1926) intressi 2,66% aastas ja ettemaksuks 40000 kr. Misso mõisa käsitleti üheskoos „Vastseliina jt“ mõisatega ja selle eest maksti Liphartile 167734 kr.

Riigistatud maa jagati Misso vallas välja 17 asunduskohaks, 6 riigi rendikohaks, 8 ehitus- ja käsitöölise kohaks ja 6 muuks kohaks; kokku 37 uueks maakohaks.¹¹¹ Maade väljajagamine algas juba 1921. aastal, kuid mõisatöölisele maa jagamise kohta on andmeid ka 1925. aastast.¹¹² Veel 1939. aastalgi on maanälga suureks ja valla väikekohtade arvu liiga kõrgeks hinnatud.¹¹³ Põllumajanduse kõrvalt lisatulu teenimisel tuli konkureerida Petserimaa arvuka töölistkonnaga.

Vallaga 1922. aastal liidetud Luhamaa nulgas oli sarnaselt muu Venemaaga käibinud hingemaade süsteem, mistõttu oli see maakorralduse mõttes kogu Misso vallas erandlik piirkond. Seal tuli hingemaad kruntida, mis ka enamasti õnnestus. 1925. aasta Misso valla maade registri andmetel olid kruntimata Pruntovo ja Põrste külad ning üksikud hingemaad teistest küladest.¹¹⁴ Maaüksuste suurustest¹¹⁵ ja vaidlusküsimustest¹¹⁶ nähtub, et vaatamata Võru maakonda kuulumisele jäi endise Petserimaa osana Luhamaal üksiku maatüki suuruse ülempiiriks 75 hektarit.

¹¹⁰ ERA.957.2.491: Kirjavahetus Põllutöoministeeriumi ja Reinhold Lipphardt'i volinikuga võõrandatud Kaadi, Marama, Vastseliina, Vana-Roosa, Misso ja Põhu mõisate eest tasu nõudmise kohta.

¹¹¹ ERA.1831.1.1247: Võrumaa Misso valla maade register.

¹¹² ERA.62.1.1099: Endiste mõisatöölise maaga varustamise toimikud – Põllutöoministri otsus 14.01.1925.

¹¹³ ERA.1650.3.2593: Misso asundustalu nr. A-18.

¹¹⁴ ERA.1831.1.1247: Võrumaa Misso valla maade register.

¹¹⁵ ERA.1831.1.1456: Võrumaa Misso valla maaüksuste nimestikud.

¹¹⁶ ERA.62.1.319: Riigistatud ja hoolekandemõisate valitsemise eritoimikud – Misso valla Pentehovo-Tutshino puustus.

6.2. Maareform Pankjavitsa vallas

Kuigi ülejäänud Eestist sootuks erineva arenguga II aastatuhande I poolel, leidis mõisaid ka Setomaal, kus Petseri klooster majanduslikult domineeris: Lüütja (Ljutovo), Rainova, Sadora, Kolosovka, Kudep, Laura, Ljubjatovo, Kirovo, Kalugino, Lasarevo, Dmitrovski (Mitroski), Ulitino, Valdino, Halahalua¹¹⁷, Troitsa, Raatshova, Kuutsina, Saalesja (Saloshje), Koolina.¹¹⁸ Kõige kauem töötanud Pankjavitsa mõis – 1944. aastal põles häärber sõjas maha, mille järel rajati sinna viinavabrik. „Petseri maa Panikowitsha Püha Nikolai kiriku ja koguduse ajaloo algusest kuni 1922. aastani“ kirjeldab mõisa Pankjavitsa kiriku preester Joann: „Panikovitsi mõis, kus kirik asub, seisab liivase looduse poolt väga kaunistatud tasandiku peal, Petseri-Laura maantee ääres, neliteist versta Petserist eemal ja ühe versta kaugusel Pihkva-Riia kiviteest. Kihelkond asub osalt tasasel, osalt mägisel maapinnal, järvesid ja suuri jõgesid siin ei ole, küll aga leidub metsi, soid, rabasid, allikaid ja ojasid.“¹¹⁹ (vt lisa 4)

Maade riigistamine Pankjavitsa vallas viidi läbi 1922. aasta Maaseaduse laiendamise seaduse alusel. Petserimaal maaseaduse elluviimise mõningase viibimise tagajärjed on Pankjavitsa vallas täiesti nähtavad. Riigi sekkumise ajaks oli võõrandatavaid maid vallas alles väga vähe. Endisi Vene riigi maid võõrandati 244 ha, eraomanduses maid 237 ha, lisaks veel 130 ha Petseri kloostrile kuulunud maid, mille eest maksti tasu Eesti Apostlikule Õigeusu Kirikule.¹²⁰ Kuna Pankjavitsa mõisa maad vähemalt dokumenteeritult riigi maatagavarasse ei arvatud, siis võib oletada, et see jõuti alla 75-hektarilisteks tükkideks vormistada või ei küündinudki mõis selle suuruseni. Igatahes kirjutab 1921. aasta 9. novembri Postimees, et uued omanikud on Pankjavitsa mõisas juba hooneid ehitama hakanud.¹²¹

1922. aastasse langes ka Pankjavitsa koguduse kitsikus seoses ruumipuudusega kalmistul. Maad sooviti juurde saada Pankjavitsa mõisa omanikult kas tasuta või soodushinnaga. Mõisaomanik hr Peterson oli küll nõus maad müüma, kuid kohaliku hinna alusel (12000 marka kogu maa eest). Õigeuskliku kiriku sinod soovitas küll tehinguga pisut oodata, sest polnud veel selge, mida maaseadus Petserimaale täpselt kaasa toob ja omandisuhteid ähvardas muuta ka

¹¹⁷ 1922. a üldrahvalugemise andmed, vihk XI, Võru ja Petseri maakonnad. Tallinn 1927.

¹¹⁸ Pilte Setomaalt. 2016. [WWW] <http://www.folklore.ee/tagused/nr7/setu2.htm> (27.04.2016).

¹¹⁹ EAA.1655.3.553

¹²⁰ ERA.1650.1.364: Kokkuvõtetabelid riiklikku maafondi arvatud ja võõrandatud maade kohta.

¹²¹ Postimees 9.11.1921

kiriku ja riigi lahutamise võimalus. 1927. aasta novembriks sai tehing sõlmitud.¹²² Samast aastast pärineb ka viimane teade maa jagamise kohta Pankjavitsa vallas.¹²³

6.3. Tagasilöögid ja protestid reformi elluviimisel

Maade võõrandamisel tuli ette ka lihtsalt infopuudusest tingitud vigu. 1923. jaanuaris teavitati Pankjavitsa vallast Misso valla külge liidetud Luhamaa nulgase elavat Ivan Wilnitit tema 105 tiinu suuruse maa võõrandamisest, paludes tal ühtlasi kiiremas korras otsustada, millised 50 tiinu ta enda kasutada soovib jätta. Poolteist aastat hiljem jõudsid osapooled aga järeldusele, et maa peal oli tegelikult kaks iseseisvat majapidamist, mistõttu maad puutumatult omaniku kätte jäid.¹²⁴

Loomulikult ei läinud ka maade jagamine ilma tõrgeteta ning protestijaid oli peale mõisaomanike teisigi. 1922. aprillis protesteerisid Peeter ja Jaan Prants maasaajate hulgast väljajätmise vastu. Nende isa talukoht Misso külas olevat Misso mõisa rajamisega ära hävitatud ning isa ilma kompensatsioonita minema aetud. Nüüd palusid nad vallanõukogul esialgne otsus ümber vaadata ja neile mõisast krunt eraldada.¹²⁵

Samal aastal esitas Rudolf Kukk protestikirja Misso vallavalitsusele seoses maatüki andmisega vennaga kahepeale. Tema vennal Vidrik Kukel olevat juba oma krunt olemas, mistõttu soovis Rudolf maad ainult endale. Vidrik Kukk sai protestist teada ja kirjutas vallavalitsusele omakorda, et mingit maad tal pole ja Rudolphi teated tuleb tähelepanuta jätta.¹²⁶

Leidus ka käsitöökrundi määramist põlisele põllumehele, kes siis ise sellele vallavalitsuse tähelepanu juhtis, toonitades veel eneseteadlikult oma osalust Vabadussõjas¹²⁷; ja põliselt haritud maale endise omaniku kinnitamisega viivitamist, mis lõpuks suure pahameele esile kutsus.¹²⁸

1922. aastal oli Võrumaal iga maja peale keskmiselt 6,4 elanikku ja 100 ruutkilomeetri peale keskmiselt 2,95 elumaja. Petserimaal olid need näitajad aga 6 elanikku maja peale ning

¹²² EAA.1655.3.553

¹²³ EAA.3781.1.277: Описание земель деревень Паниковичи-Поляны.

¹²⁴ ERA.62.1.319

¹²⁵ ERA.1553.1.414: Materjalid maasaajate valiku kohta kohalikes omavalitsustes ja neis küsimustes esitatud kaebuste asjus.

¹²⁶ ERA.1553.1.414

¹²⁷ ERA.1553.1.414

¹²⁸ ERA.1553.1.415: Materjalid maasaajate valiku kohta kohalikes omavalitsustes ja neis küsimustes esitatud kaebuste asjus.

keskmiselt 5,19 elumaja 100 ruutkilomeetri peale.¹²⁹ Maanälg ja vajadus reformi järele oli seega suur, kuid kasu reformist hilinemise ja keeruliste olude tõttu pigem vähenes.

6.4. Põllumajanduslik ja ühiskondlik edenemine maareformi tulemusena

Senine domineeriv suurmaaomandus ja hingemaapidamine kadusid maareformi tagajärjel pea täielikult. Selle asemele tekkis lisaks senistele väikemaaomanikele üle 100000 uue maaomaniku, muutes Eesti täielikult väikepõllupidajate maaks. Arusaadavalt tõid sellised põhjanevad muudatused agraarstruktuuris kaasa ka muutusi maa majanduslikus elus ja teistes valdkondades.¹³⁰

1920. aastate lõpuks oli maareformi skeptikuid oluliselt vähem kui ettevõtmise alguspäevil ning maaomanikel endilgi oli tekkinud selgem nägemus oma majapidamise arenguvõimalustest. Pankjavitse vallast on säilinud põhjalik maaparandustööde kava D. Orlovi talu maadel, mis sisaldab põhjalikke mõõdistustöid, mullauuringuid ja visiooni rohke vee ärajuhtimisest rajatavate kraavide abil. 1928. aastal tehtud projekti maksumuseks planeeriti üle 3200 krooni, kuid selle tulemusena loodeti ka lõikust pea kahekordselt suurendada.¹³¹ Plaan tõi kaasa ka lähedalasuva Lidva jõe süvendamiskava, mis otsustati ellu viia vaid osaliselt, sest kõik asjassepuutuvad maaomanikud polnud sellega nõus.¹³² Umbes samal ajal rajati kuivenduskraavid Karl ja [...]bert Bakise maade ning Tšornõi Rutsei puustuse¹³³ ja Belkovo riigi metsa piiridele.¹³⁴

Luhamaal asutati 1930. aastal põllumeeste kogu, mille puhul ajaleht Kaja pani imeks, et see arenenud metsataguses piirkonnas nii hilja juhtus.¹³⁵ Agaramate talupidajate eestvõttel loodud organisatsiooni ümber koondusid kõik ümbruskonna talupidajad ja juhatuse esimeheks valiti J. Kasa.

Maaparandustööd kestsid aga edasi ja nii saadi alles 1935. aastal valmis Luhamaa algkooli ümbruse maaparandustöödega. Vallavalitsuse määratud 200 kr suuruse toetuse abil kaevati

¹²⁹ 1922. a üldrahvalugemise andmed. Tallinn 1927.

¹³⁰ Pool, T. J. 1993, lk 26-27

¹³¹ ERA.4893.1.165: Rootovo vallas asuva D. Orlovi talu maaparanduse kava juurde.

¹³² ERA.4893.1.164: Maaparanduskavad Rootova vallas, Lidva jõe reguleerimise projekt.

¹³³ Puustus – eraomanikele kuuluvad kõnnumaakrundid, enamasti pärast metsaraiet lagedaks jäänud. Paljud XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul Peipsi ja Pihkva järve tagusel alal tekkinud eesti asundused rajati just sellistele aladele, mis järgnevalt üles hariti.

¹³⁴ ERA.4893.1.117: Plaan Belkovo riigi metsa piiri magistraal kraavi kava juurde.

¹³⁵ Kaja 3.09.1930

hulgaliselt lahtisi ja torukraave, et liigne põhjavesi ära juhtida. Väga künklik maapind tasandati ja siluti, et rajada eeskujulik murukattega mänguväljak. 1930. aastate algul istutati kooli ümbrusse ligi 150 ilupuud ning rajati teid ja lillepeenraid. Uute tööde käigus rajati viljapuu- ja õppeaed.¹³⁶

Nende edumeelsete ettevõtmiste taga ei tohiks siiski ainuüksi maareformi näha. Iseseisvuse saavutamise polnud ääremaa tähendus enam endine. Eesti Vabariik oli territooriumi poolest piisavalt väike ja kultuuri ning mentaliteedi poolest ühtne, mistõttu toimus moderniseerumisprotsess paljudes elu valdkondades hoogsamalt kui suures tsaaririigis. Seltsidesse ja ühingutesse koondumine sai märksa egalitaarsemaks muutunud ühiskonnas normiks. Pealegi nägi riik Petserimaad kui mahajäänud piirkonda ja selle kandi igakülgssesse järeleaitamisse suhtuti enamasti suure missioonitundega, luues neile eelise nn sisemaa äärealade (nt Misso) suhtes.

¹³⁶ Õpetajate Leht 28.06.1935

7. Luhamaa nulgast maareformi ja omariikluse valguses

Luhamaa nulk on omapärane „saareke“ etniliselt ühtsete Misso ja Pankjavitsa valdade vahel. Peamiselt setodega asustatud piirkond on ülejäänud setode asualast eraldatud; usuliselt ühtne Pankjavitsaga (õigeusk), keeleliselt ühtsem aga Missoga. Nagu kogu Setomaa puhul, oli ka Luhamaa integreerimine Eestiga oluliselt reaalsem kui idanaabriga, sest konfessionaalsete erisuste ületamine oli madala haridustasemega piirkonnas keeleliste erisuste ületamisest märksa lihtsam. Sellisele arengusuunale lõi eelduse Luhamaa üleviimine Pankjavitsa valla koosseisust Misso valda.

7.1. Kultuuriline ümberorienteerumine

1923. aastal teatas haridusministeerium Võrumaa koolivalitsusele kriitilisest hinnangust Petserimaa ja Läti piiride lähedal elavate inimeste madala kirjaoskuse kohta ning nõudis pühapäevakoolide asutamist.¹³⁷ Eriti halb olnud seisukord endises Pankjavitsa valla osas Luhamaal, kus suurem osa üle 25 aasta vanustest setodest ei mõistnud kirja. Võrdluseks toodi Vana-Roosa vald 35-40 kirjaoskamatuga ja Vastse-Roosa vald kõigest 3-4 kirjaoskamatuga, kes olid ka kõik vanemad inimesed. Misso vallas avati ministeeriumi kulul kaks pühapäevakooli, mõlemad Luhamaa nulgast Napiki (Napi) ja Mokriki (Mokra) algkoolide juures. Jäänuks Luhamaa piirkond Pankjavitsa koosseisu, poleks selliseid võrdlusi haridustaseme kohta ilmselt toodud, kuid uue haldusjaotuse valguses näisid need justkui kohased. Tegelikult mõjus Luhamaa administratiivne liigutamine piirkonna arengule soodsalt ja selle mahajäänud Võrumaa osana teadvustamine mobiliseeris ühiskondlikult aktiivsemat kontingenti elujärje parandamiseks pingutama.

7.2. Eneseteadvuse kasv

Kolm aastat pärast Misso valla külge liitmist, 1925. aasta 24. mail peeti Luhamaal Napi algkoolis rahvakoosolek, kus otsustati lõplikult uuele kalendrile üle minna. Veel nõuti kõigis seto kogudustes eestikeelse teenistuse sisseseadmist, kõigis eesti-vene segakogudustes eesti pihtkondade asutamist ja jaanipäeval (21. juunil) uuele kalendrile üle minemist. Otsuste tähistamiseks mindi lippudega rongkäigus lauldes tulevase Luhamaa kooli krundile ja istutati sinna vahtraid.¹³⁸ Sisemaal juba 1918. aastal kasutusele võetud kalendrisüsteemile poolehoidu

¹³⁷ Päewaleht 13.12.1923

¹³⁸ Postimees 10.07.1925

märkimiseks kogunetigi vaatamata vihmasele ilmale Napi külla mäele uue kalendri järgi jaanituld tegema, kusjuures põletati demonstratiivselt vana kalender ära. Jaanituld üritati ka hiljem samas kohas vana kalendri järgi teha, kuid väikest salka takistasid uue korra entusiastlikud pooldajad. 7. novembri Päevaleht loeb sellega Luhamaa nulka vööreldes muu Setomaaga edasijõudnumaks ja eeskujuks teistele. See hinnang polnudki nii subjektiivne, sest peale uue kalendri kehtestamise oli sealse rahval käsil ka haridusseltsi, ühispiimatalituse ja tarbijate ühistu loomine. Ühispank oli kogu Misso vallal ühine. Kõige kaugemale oli jõutud haridusseltsiga, mille põhikiri oli juba registreeritud ja mille pidulik avamine sama aasta 1. novembril toimus. Sündmus algas piduliku jumalateenistuse ja avamisaktusega. Kõnega esines seltsi asutajaliige õp. Majas ja tervitusi olid tooma tulnud pea kõik Setomaa seltsid. Esines ka Samuel Sommer, kes avaldas lootust, et kätte on jõudnud setode ärkamisaeg ning peagi Eesti ühiskonnas aina kaalukam positsioon saavutatakse. Pärast seltsi põhikirja tutvustamist oli soovijail kohe võimalik liikmeks astuda, mida 50 inimest, esimeste seas seto neiud, ka tegid. Valiti ka 6 juhatuse liiget ja kell kuus algas piduõhtu, kus esinesid kohalik sega- ja meeskoor jt.¹³⁹

Kümne tegevusaasta jooksul jõuti muuhulgas asutada puhkpillikoor (E. Kallase, S. Aasa ja T. Laeva juhatusel¹⁴⁰), valmistada seltsile moodsad lavadekoratsioonid (dekoraator Sepp), avada avalik raamatukogu (endise koolijuhataja M. Metsa eestvõttel)¹⁴¹, tegevust alustas näitering (S. Aasa) ja üldküsimuslik maanoorte ring. Veel tegutsesid Luhamaal noorkotkad ja kodutütred.¹⁴² Ühtlasi oli Luhamaa nulgale omamoodi rahumeelne maine: juba palju aastaid ei tulnud seal erinevalt muust Setomaast ette teadaolevalt ühtegi kaklust. Omapärane rekord purustati 1930. aastal 16-17-aastase vaheaja järel.¹⁴³

7.3. Uus koolimaja ja oma kirik

1926. aasta 17. oktoobril avati muidu koolimajade poolt vaesel Setomaal uus kool – Luhamaa algkool. Betoonist treppidega puidust koolimaja ehitamine maksis üle 2 miljoni marga. Avamispidustusteks kinnitati uuele majale ajutiselt vana Napi algkooli silt ja vaimuliku talituse

¹³⁹ Päevaleht 7.11.1925

¹⁴⁰ Maa Hääl 3.05.1939

¹⁴¹ Uus Eesti 15.11.1935

¹⁴² Maa Hääl 3.05.1939

¹⁴³ Uudisleht 18.01.1930

õigeusu kombe järgi pidas Pankjavitsa preester¹⁴⁴, kuna see veel varasemast ajast õigeusklike Luhamaalaste kirikliku keskusena püsis. 17. mail 1927 Rahaministeeriumis peetud koolimajade ehitusfondi komisjoni koosolekul otsustati rahastada paljusid plaanitud või pooleliolevaid koolimaju, teiste hulgas Luhamaa kooli selle „ehituse lõpule viimiseks“ (750000 margaga 25 aastaks)¹⁴⁵, kuigi koolimaja oli juba eelmisel aastal avatud. Kui laen oli antud tagantjärele, võis selles rolli mängida endise Petserimaa ala eelisseisund haridustaseme poolest paremal järjel olevate sisemaa alade ees.

1928. aasta kevadeks oli Luhamaa nulk juba Pankjavitsast nii kaua eraldi olnud, aga Misso valla õigeusklik kogukond ometi niivõrd iseseisev, et asutati eraldi kogudus. Augustis hakati otsima maad oma kiriku ja kalmistu jaoks ning selline 0,67 ha suurune krunt leiti Hindsa külast. Omanikul Jakob Kõonurmel oli küll sellega seoses võlg Maapangale, kuid Põllutöoministeeriumi vahendusel saadi pangaga kokkuleppele ja kogudus sai soovitud maa.¹⁴⁶ Kirik pühitseti 26. juunil 1932, olles küll juba eelmise aasta sügisel koguduse oma jõududega valminud ja sellest ajast kogudust ning teenistusi võõrustanud. Pühitsemispidustused algasid juba laupäeval (25. juunil) ning kohal olid naaberkoguduste preestrid ja metropoliit Aleksander. Postimehe andmetel oli kohale tulnud haruldaselt palju inimesi, isegi 5000-6000.¹⁴⁷ 1936. aasta oktoobris otsustati koguduse aastakoosolekul osta üks lähedane talukoht, mis sobiks kirikumaaks.¹⁴⁸

7.4. Luhamaa 1930. aastatel

1931. aastal sai Luhamaa koolijuhatajaks koonduslane¹⁴⁹, kes kohalike setode eestvedamisel toimiva haridusseltsiga sugugi koostööd teha ei tahtnud. Koonduslaste suhtumine setodesse olnud üleolev ja nende tehtud takistuste tõttu jäänud seni elav seltsielu soiku. Ühe sellise teona ei aidanud kool kuidagi haridusseltsi korraldatud majapidamiskursusele kaasa vaid tegi sellele lausa takistusi.¹⁵⁰ 1935. aastal tähistas Luhamaa haridusselts oma 10. tegevusaastat, kuid seda kajastanud ajaleht Uus Eesti tões, et paljude agaramate seltskonnategelaste

¹⁴⁴ Kaja 22.10.1926

¹⁴⁵ Postimees 18.05.1927

¹⁴⁶ ERA.63.23.1066: Võru maakonna Misso valla J. Kõonurme krundist Luhamaa Pühavaimu apostliku õigeusu kogudusele maa-ala kinnistusluba.

¹⁴⁷ Postimees 29.06.1932

¹⁴⁸ Uus Eesti 6.10.1936

¹⁴⁹ Nii nimetati 1932–1933 Eestis tegutsenud Põllumeestekogude ja Põllumeeste, Asunikude ning Väikemaapidajate Koondise (lühidalt Ühinenud Põllumeeste Erakonna) nime kandnud agraarpartei liikmeid.

¹⁵⁰ Kaja 5.11.1931

piirkonnast lahkumise tõttu on märgata liikmete loidust seltsi vastu ning levis isegi kuuldusi seltsi likvideerimisest.¹⁵¹ Kuid neli aastat hiljem kirjutab ajaleht Maa Hääl positiivselt kokkuvõtlikult, kuidas naaberkihelkondade noored arvavad, et Luhamaa on teistest maha jäänud, sest asub suurte mägede, orgude ja soode keskel, kuid sealgi on inimestel hästi arenenud tunde- ja ilumeel ning lugu peetakse seltskondlikust tööst ja enesearendamisest.¹⁵² Artiklis kiidetakse haridusseltsi mitmekülgset tegevust ja selle haridust väärtustavaid ja ühiskonda panustavaid liikmeid.

¹⁵¹ Uus Eesti 15.11.1935

¹⁵² Maa Hääl 3.05.1939

Kokkuvõte

Pea sajandi eest algatatud maareform muutis kardinaalselt Eestis kehtinud omandisuhteid ja maakasutust ning kujutas endast üht ulatuslikumat ühiskondlik-majanduslikku ümberkorraldust iseseisvunud riigis. Vaatamata paljudele maareformi-teemalistele kokkuvõtetele pole seni ilmunud põhjanevat üldkäsitlust riigi tasandil või selle kagunurgas toimunud ümberkorraldustest.

Käesolevas töös on esitatud radikaalse iseloomuga maaseaduse vastuvõtmise tagamaad 1919. aastal ja enne seda ning olulisemad põhimõtted Maaseaduses endas ja selle arvukates täiendustes. Mõistmaks maareformi mõju vabariigiga liidetud Petseri maakonnas, on töös antud ülevaade Petserimaa kujunemisest varasemast ajaloost kuni Eesti külge liitmiseni, selle kultuurilistest, usulistest ja majanduslikest eripäradest. Vabariigiga liidetud maakonna aladel domineerisid erinevalt sisemaast üle tuhande aasta õigeusk ja vene keel ning lisaks asus piirkond juriidiliselt ja majanduslikult teistsuguses keskkonnas. Vähetähtsad polnud ka riiklikud pingutused mahajäänud piirkonna integreerimisel sisemaaga, mida Eesti Vabariik alates 1920. aastast hariduse, seltsitegevuse, kultuuri, riigikaitse jpt valdkondades edendas.

Vene impeeriumi lagunemine tõi kaasa suure hulga administratiivseid muudatusi, endise suurriigi idaosast tekkis palju väikseid rahvusriike. Eesti riigiparaadi järkjärguline tööle hakkamine ja tõhustamine tõi endaga ühes veel mitmeid pisemaid siseriiklikke halduslikke uuendusi, millel oli käsitletud piirkondadele tihti märkimisväärne mõju. Rahvuspõhised vallapiirid kiirendasid bürokraatia toimimist ja soodustasid reforme ääremaal; oma koht haldusüksuste etnilist koosseisu planeerides oli ka omavalitsuste võimalike võimuhete kavandamisel.

Maareformi elluviimine Misso vallas nagu ka Võru maakonnas, kuhu see vald kuulus, läks üldjoontes edukalt ja kiiresti. Teistsuguse maakasutussüsteemi all olnud Petserimaal ja selle alla kuulavas Misso naabervallas Pankjavitsas viibisid uuendused märkimisväärselt ning reform ei saavutanud oma maksimaalset võimalikku tulemust. Põhjusteks on peetud Petserimaad puudutava seadusandluse hilinemist ja kohalike vastutöötamist reformi mõttele, korraldades maad ümber vormiliselt, kuid mitte sisuliselt. Maanälg oli mõlemas vallas suur, kuid maareform leevendas seda, tihedamalt asustatud Pankjavitsa vallas pigem vähem kui Missos. Elujärje paranemise taga ei seisnud aga maareform üksi, vaid seda suutsid riik ja

aktiivne kodanikkond ühiste pingutustega seltsielus, põllumajanduses, aina arenevas ja teotahtelises ühiskonnas.

Eriline positiivne mõju maareformiga seotud uuendustel, eriti haldusjaotuse ümbervaatamisel, oli Misso ja Pankjavitsa valdade vahelisele Luhamaa nulgale, mis arenes alates Misso vallaga liitmisest aastal 1922 jõudsalt ja näitas suuri edusamme majanduse, kultuuri ja ühiskondliku aktiivsuse osas.

Käesolev töö maareformi läbiviimisest Eesti Vabariigi kagunurga valdades avab vahetumat ja varasemast erinevat vaatenurka suurele muutusele riigis ning pakub võimalusi edasisteks käsitlelusteks. Töö sobitub olemasolevasse maareformi uurimise üldpilti ja täiendab seda. Loodetavasti on tegemist lähtepunktiga edasistele uurimustele Misso, Pankjavitsa, Luhamaa ja üldiselt Seto- ja Petserimaa põllumajanduslikest ja ühiskondlikest arengutest Eesti Vabariigi algusaegadel.

Allikad ja kasutatud kirjandus

1. Allikad

1.1. Arhiiviallikad

Eesti Riigiarhiiv (ERA)

F. 13 – Petseri maaülem

ERA.13.1.16: Materjalid Petseri maakonna valdade administratiivpiiride muutmise kohta.

F. 39 – Riigi Kinnisvarade Maksuamet

ERA.39.2.878: Mõisadest planeeritud maade hindamise toimikud: Misso mõis.

F. 40 – Siseministeeriumi Omavalitsuste Talitus

ERA.40.1.6034: Kirjavahetus Misso, Ruusmäe ja Vastseliina valdade piiride muutmise küsimuses.

F. 58 – Põllutöoministeeriumi statistika-, üld-, varade ja arveosakonnad

ERA.58.4.2667: Mõisate likvideerimise dokumendid: Misso mõis.

ERA.58.4.2668: Mõisate likvideerimise dokumendid: Misso mõis.

F. 62 – Põllutöoministeeriumi Katastri ja Maakorralduse Osakond

ERA.62.1.1099: Endiste mõisatööliste maaga varustamise toimikud.

ERA.62.1.319: Riigistatud ja hoolekandemõisate valitsemise eritoimikud – Misso valla Pentehovo-Tutshino puustus.

ERA.62.1.516: Riigistatud ja hoolekandemõisate valitsemise eritoimikud: Misso mõis.

F. 63 – Põllutöoministeeriumi Riigimaade ja Metsade Valitsus

ERA.63.23.1066: Võru maakonna Misso valla J. Kõonurme krundist Luhamaa Pühavaimu apostliku õigeusu kogudusele maa-ala kinnistustuba.

F. 80 – Riigikogu I-V koosseis

ERA.80.3.2371: Petseri ja Narvataguste maade kinnisvarade kinnistamise seaduse muutmise seadus.

ERA.80.3.497: Petseri- ja Narvataguste maade kinnisvarade kinnitamise seadus.

ERA.80.5.696: Petseri ja Narvataguste maade kinnistuskomisjoni tegevuse korraldamise dekreet.

ERA.80.5.773: Petseri ja Narvataguste maade kinnistuskomisjoni tegevuse korraldamise dekreeidi muutmise dekreet.

ERA.80.5.911: Petseri ja Narvataguste maade kinnisvarade kinnistuskomisjoni tegevuse likvideerimise seadus (dekreet).

ERA.80.5.970: Petseri ja Narvataguste maade kinnisvarade kinnistuskomisjoni tegevuse likvideerimise seaduse muutmise seadus (dekreet).

F. 957 – Välisministeerium

ERA.957.11.440: Kirjavahetus Eesti Vabariigi valitsuse, Eesti esindusega Lätis ja kohaliku Läti esindusega Eesti - Läti piiri, Panikovitši valla, Laura alevi ja Ruhnu saare küsimustes.

ERA.957.2.491: Kirjavahetus Põllutöoministeeriumi ja Reinhold Lipphardt'i volinikuga võõrandatud Kaadi, Marama, Vastseliina, Vana-Roosa, Misso ja Põhu mõisate eest tasu nõudmise kohta.

F. 1356 – Riigikohus

ERA.1356.2.378: Petseri Maakonnakohtukogu ja Petseri Maavalitsuse kaebus siseministri otsusele Petserimaa Senno ja Satserinna valdade vahelise piiri muutmisest keeldumise ja Shabino küla Petseri maakonna Pankjavitsa valla piiridest Võru maakonna Misso valla külge liitmise kohta.

F. 1553 – Võru-, Valga- ja Petserimaa riigimaade ülem

ERA.1553.1.414: Materjalid maasaajate valiku kohta kohalikes omavalitsustes ja neis küsimustes esitatud kaebuste asjus.

ERA.1553.1.415: Materjalid maasaajate valiku kohta kohalikes omavalitsustes ja neis küsimustes esitatud kaebuste asjus.

F. 1622 – Pusta, Kaarel Robert - diplomaat ja ühiskonnategelane

ERA.1622.1.506: Kirjavahetus Eesti Vabariigi valitsuse, Eesti esindusega Lätis ja kohaliku Läti esindusega Eesti Transkaukaasia Dominioni proklamatsioonid ja iseseisvuse manifest. Kirjavahetus poliitilistes ja rahalistes küsimustes. Statistilised andmed Pankjavitsa ja Laura valdade elanike ning nende varade kohta.

F. 1650 – Põllumajanduse Keskvalitsuse Asundusamet

ERA.1650.1.364: Kokkuvõttetabelid riiklikku maafondi arvatud ja võõrandatud maade kohta.

ERA.1650.3.2593: Misso asundustalu nr. A-18.

F. 1831 – Riigi Statistika Keskbüroo

ERA.1831.1.1247: Võrumaa Misso valla maade register.

ERA.1831.1.1456: Võrumaa Misso valla maaüksuste nimestikud.

F. 4893 – Petseri maavalitsus

ERA.4893.1.117: Plaan Belkovo riigi metsa piiri magistraal kraavi kava juurde.

ERA.4893.1.164: Maaparanduskavad Rootova vallas, Lidva jõe reguleerimise projekt.

ERA.4893.1.165: Rootovo vallas asuva D. Orlovi talu maaparanduse kava juurde.

Eesti Ajalooarhiiv (EAA)

F. 1655 – EAÕK Sinod

EAA.1655.3.553: Toimik Pankjavitsa Eesti koguduse kohta.

F. 3781 – Vannutatud maamõõtja Ludvig Jakobsenni maamõõdu-kultuurtehniline büroo

Tartus

EAA.3781.1.277: Описание земель деревень Паниковичи-Поляны.

1.2. Trükitud allikad

K. Pätsi valitsuse poolt heakskiidu leidnud siseminister K. Eenpalu ettepanekud Petserimaa olude korraldamiseks 15.06.1921. In: Lõuna, Kalle. 2003. Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920-1940. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 152-154.

2. Seadused

RT 1919 79/80: Maaseadus.

RT 1920, 115/116: Seadus hingemaa jagamise seismapanemise kohta Eesti-Vene rahulepingu põhjal Eesti Vabariigi külge liidetud maakondades.

RT 1920, 14/15: Seadus talumaade korraldamise kohta Petseri maakonnas.

RT 1920 16/17: Maareformi teostamise määrus.

RT 1922, 68/69: Siseministri määrus Petserimaa valdade arvu ja nende piiride kindlaksmääramise kohta.

RT 1922, 89: Maaseaduse laiendamise seadus Naroovataguste ja Petserimaa maaalade peale.

RT 1923, 101: Määrus maaseaduse Naroovataguste ja Petserimaa maaalade peale laiendamise seaduse põhjal võõrandatud maade riigile ülevõtmise kohta.

RT 1923, 101: Põllutöoministeeriumi juhtnõõrid maaseaduse põhjal võõrandatud Naroovataguste ja Petserimaa maaalade ülevõtmiseks.

RT 1924, 25/26: Määrus maaseaduse Naroovataguste ja Petserimaa maaalade peale laiendamise seaduse põhjal võõrandatud maade riigile ülevõtmise määruse muutmise kohta.

RT 1926, 23: Maakorralduse seadus.

RT 1927, 54: Peremeheta maade tarvitamise seadus.

RT 1938, 87: Vabariigi Presidendi otsus nr 88.

3. Raamatud ja artiklid

1922. a üldrahvalugemise andmed, vihik XI, Võru ja Petseri maakonnad. Tallinn 1927.

Hurt, Jakob. 1919. Setukeste elukohad ja arv. Tallinn: Ülemjuhataja staabi kirjastus.

- Janusson, J.** 1928. Maareformi teostamine 1919-26. In: Eesti Statistika, märts 1928, lk 171-175
- Kangro, Bernard; Uibopuu, Valev (toim.).** 1957. Meie maa – Eesti sõnas ja pildis IV: Lõuna-Eesti. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Kriiska, Aivar jt.** 2006. Eesti ajaloo atlas. Tallinn: Avita.
- Lõuna, Kalle.** 2003. Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920-1940. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Markus, E.** 1936. Rahvused Petserimaal (kaart). Tartu, Õpetatud Eesti Selts.
- Pool, Theodor J.** 1993. Maauuendus Eestis ja selle tulemusi. Tartu: Tartu Ülikool.
- Puusep, P.** 1923. Maakorraldus Petserimaal ja Narva tagusel maa-alal. In: Õigus nr 7, 1923, lk 169-175
- Reimann, Nele (toim.).** 2004. Võromaa kodolugu. Võru: Võru Instituut.
- Riigikogu IV koosseis:** täielikud protokollid: III istungjärg: protokoll nr. 30. Riigikogu 1930.
- Rosenberg, Tiit.** 2009. Mõisad Setomaa piiril: Vastseliina ja Räpina kihelkond. In: Valk, H. jt. 2009. Setomaa 2. Tartu, lk 457-460
- Rosenberg, Tiit.** 2012. Maareformist Eesti Vabariigi Virumaa Narva-tagustes valdades. In: Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2012. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 129.
- Rosenberg, Tiit.** 2013. Eesti 1919. aasta maareformi historiograafia. In: Rosenberg, Tiit. 2013. Künnivaod: uurimusi Eesti 18.-20. sajandi agraarajaloost. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 379.
- Tael, Kadri.** 2013. 1919. aasta maareform Vana-Põltsamaa vallas. Magistritöö. Juhendaja professor Tiit Rosenberg. Tartu Ülikool. Käsikiri.

4. Perioodika

Kaja 1922, 1926, 1930, 1931

Maa Hääl 1939

Postimees 1921, 1922, 1925, 1927, 1932

Päewaleht 1922, 1923, 1925, 1929, 1934

Uudisleht 1930

Uus Eesti 1935, 1936

Waba maa 1929

Õpetajate Leht 1935

5. Internet

Misso mõis – muinsuskaitseameti digiteeritud arhivaalid. 2016. [WWW]

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=1344>
(27.04.2016).

Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki. 2016. [WWW]

http://www.estonica.org/et/Petserimaa_integreerimine_Eesti_Vabariiki/ (27.04.2016).

Pilte Setomaalt. 2016. [WWW] <http://www.folklore.ee/tagused/nr7/setu2.htm> (27.04.2016).

Portaal „Eesti mõisad“. 2016. [WWW] <http://www.mois.ee/kihel/vliina.shtml> (27.04.2016).

Statistikablogi: 130 aastat tagasi hakati loendama Eestimaa elanikke. 2016. [WWW]

<https://statistikaamet.wordpress.com/2011/12/21/130-aastat-tagasi-hakati-loendama-eestimaa-elanikke/> (27.04.2016).

Võru-, Valga- ja Petserimaa riigimaade ülem. 2016. [WWW]

<https://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/EE-RA/type/fa/id/ERA.1553/search/0/petseri+maa-amet> (27.04.2016).

Lühendid ja vanad mõõtühikud

ha – hektar

kr – kroon

RT – Riigi Teataja

1 tiin = 1,0925 ha

1 ha = 0,915 tiinu

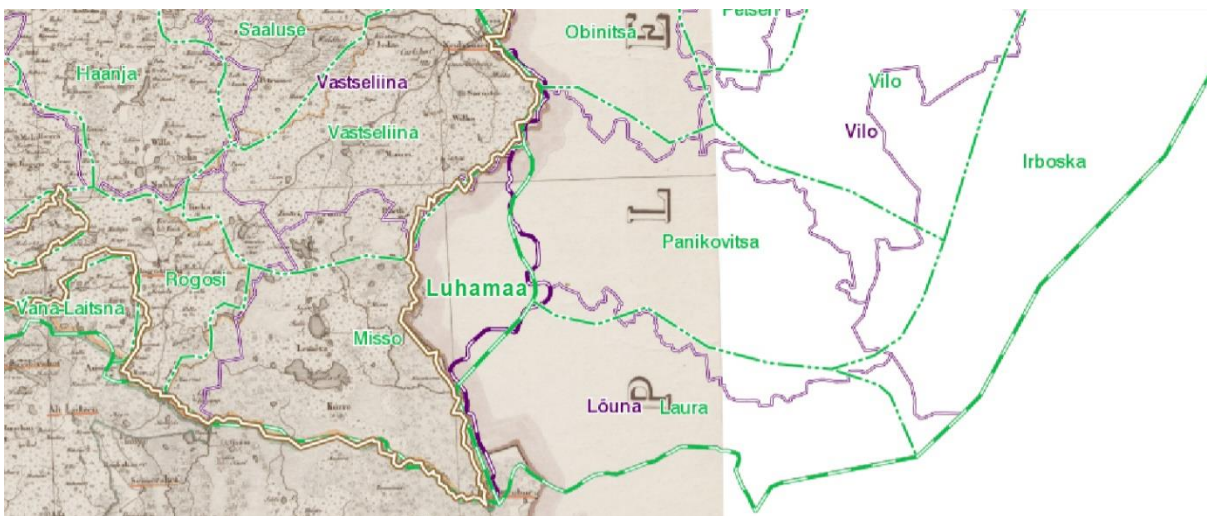
1 tiin = 2,94 riia vakamaad

1 ha = 2,69 riia vakamaad

1 riia vakamaa = 0,37 ha

1 verst = 1,067 km

Lisad: kaardid ja pildid

1. Kagu-Võrumaa ja Lõuna-Petserimaa Maa-ameti ajaloolistel kaartidel.

valge joon – Eestimaa kubermang 1917

roheline joon – vallad 1922-1939

lilla joon – vallad pärast 1939. a vallareformi

2. Võrumaa ja Petserimaa Eesti valdade kaardil (1939). ERA.T-6.1.93

must joon – vallad enne 1939. aasta vallareformi

punane joon – vallad pärast 1939. aasta vallareformi

3. Misso mõis. Peahoone tagakülg 1970. aastate lõpul. ERA.T-76.1.3139

EFA.67.0-167467

4. Pankjavitse teedesõlm 1935. Üksiku lennuväedivisjoni nr 2 lendurvaatleja kapten R. Tuule poolt 500m kõrguselt tehtud aerofoto.

The Land Reform in Misso and Pankjavitsa parishes of Võru and Petseri counties in 1922-1940

Summary

The Estonian land reform of 1919 had a remarkable impact on relations of land ownership and land usage and thus became one of the most extensive socio-economic reforms in the newly formed independent state. Regardless of numerous works on the topic of land reform there has been published no comprehensive general approach to the reform on the level of the state or southeastern municipalities.

In the present paper I discuss the roots of the enactment of the agrarian law of 1919 and the main principles the law itself and its many amendments presented. To understand the impact of the reform in Petseri county that was incorporated into the Republic of Estonia in 1920 (together with three parishes east of the Narva river), I give a general overview of the processes that shaped Petseri county culturally, economically and religiously into an area rather different from the rest of the republic. New territories had been dominated by orthodox christianity and Russian language for about a thousand years unlike their western neighbours. In addition to that, Petseri county was situated in a different legal and economic environment. Beginning from the 1920s, the state made efforts to integrate the underdeveloped district into the republic. Reforms were carried out concerning education, voluntary unions, culture, military defense etc.

The disintegration of the Russian Empire brought about numerous administrative changes and many smaller states were formed. With increasingly effective government in Petseri county, ethnic parish borders were drawn which in turn contributed to reforms in the periphery. Ethnic borders were also important when planning local power relationships between national communities on the level of the state.

The agrarian reform in Misso parish as well as in Võru county in which the parish was situated, was a success. Pankjavitsa parish and Petseri county as a whole had been dominated by a different land usage system under Russian rule; the land reform was delayed and did not achieve its full potential there. The reason for this was probably the delayed additional legislation and the counteraction of locals who began reforming the land on their own. Lands exceeding the 75 hectare limit were divided among family members so that no expropriation

by the state could take place and the community preserved its original property. The demand for land was high in both Misso and Pankjavitsa parishes, but Misso definitely benefited more from the reform than its eastern counterpart. The standard of living was not increased only by the agrarian reform though, but by mutual efforts of the state and an energetic citizenry that made developments possible in agriculture, local economy and social life.

The land reform and other changes (especially administrative ones) had a particularly positive impact on an area between Misso and Pankjavitsa parishes – Luhamaa. After its incorporation into Misso parish in 1922, it showed a remarkable increase in economic and cultural activity.

The present Bachelor's thesis offers a rather uncommon view on the Estonian agrarian reform of 1919 and its implementation on the level of southeastern parishes of the state. It offers opportunities for alternative approaches, engages with the general discourse considering the land reform and proves a complement to the topic. It also seeks to provide a starting point for further research on agricultural, economic and social developments in Misso, Pankjavitsa, Luhamaa and more generally in Petseri county during the first years of the Republic of Estonia.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Matis Leima (sünnikuupäev: 16. märts 1992),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Maareformi läbiviimine Võrumaa Misso ja Petserimaa Pankjavitsa valdades 1922-1940“, mille juhendaja on professor Tiit Rosenberg,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 23. mail 2016

